

AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATA HELYSZÍNÉNEK EMLÉKEZETE

PAPP JÚLIA

THE MEMORY OF THE SITE OF THE 1526 BATTLE OF MOHÁCS

Maps of Hungary from the sixteenth and seventeenth centuries frequently include references to the 1526 battle of Mohács and the death of King Louis II, and several foreign travellers who went through Mohács likewise mentioned the town as the site of the battle. The first memorial at the battle site was erected by the Ottomans in the seventeenth century, while at the end of the eighteenth century the bishopric of Pécs initiated the local commemoration of the battle. After an aborted plan by the municipality of Mohács, in 1864, a private initiative led to the creation of a memorial site, but the grand-scale memorial scheme of 1926 was never realised.

Keywords: memory site, maps, battle of Mohács, 1526

Az 1526. évi mohácsi csatának és II. Lajos (1516–1526) halálának leírásával a 16–19. században – az ütközetről szinte azonnal tájékoztató német nyelvű hírlevelektől hazai és külföldi szerzők által írt irodalmi és történeti munkákig – számos kiadványban találkozunk, s a tragikus esemény képzőművészeti reprezentációja is jelentős volt.¹ Jelen tanulmányban olyan írott és vizuális forrásokat (térképeket, országleírásokat, útinaplókat, utazási feljegyzéseket) ismertetek, melyek a csata helyszínét mint emlékezeti helyet ábrázolták vagy említették. A tanulmány második részében a csata tervezett, illetve megvalósult emlékműveinek történetét vázolom fel.

A középkori csaták helyszínén gyakran emeltek kápolnákat vagy egyéb emlékjeleket, a kora újkortól azonban az ütközetek helyét már inkább véletlenszerű tájnak tekintették, melyek hamar integrálódtak a mezőgazdasági termelésbe. Emléküket leggyakrabban a képzőművészet csataábrázolásai őrizték meg. A nevezetes csaták helyszínének újrafelfedezése, emlékezetük világi vagy egyházi emlékművekkel történő megőrzése Európában a 18. században indult meg nagyobb ütemben, s napjainkig töretlenül folytatódik.²

Papp Júlia, tudományos főmunkatárs, BTK, Művészettörténeti Intézet, 19. századi építészeti és képzőművészeti osztály.

- ¹ Legújabbban lásd pl. Pap Norbert et al.: A mohácsi Törökdomb. *Történelmi Szemle* 60 (2018) 325–345.; Örköi Mohács: *Szövegek és értelmezések*. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet); Papp Júlia: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp., 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) 149–193.
- ² Vö. Ian Atherton – Philip Morgan: The Battlefield War Memorial. Commemoration and the Battlefield Site from the Middle Ages to the Modern Era. *Journal of War & Culture Studies* 3 (2011) 289–304.

A helyi, illetve nemzeti jelentőségű csaták virtuális emlékezete gyakran több közösség (például az egymással egykor szemben álló népcsoportok, nemzetek) kulturális örökségének része, de lehet a közösségi identitás alkalmanként változó narratívái kialakításának vagy újraértelmezésének fontos eleme is, akár győztes (közösségi büszkeség), akár tragikus, vesztes csatáról (közösségi gyász) van szó. A hadi emlékművek többségét az elmúlt évszázadok során értelemszerűen a győztesek állították, nem ritkák azonban – elég, ha a mohácsi csatához kapcsolódó, a csata feltételezett helyszínén felállított emlékjelekre gondolunk – a legyőzötteknek a veszteségre vagy a hősi ellenállásra emlékeztető emlékművei, illetve a többnyire a későbbi megbékélés jegyében létesített, a csatákban meghalt ellenséges katonák vagy a csatát vezető hadvezérek emlékét őrző „közös” emlékművek sem, mint például a szigetvári Magyar–Török Barátság Park.

Az a kérdés, hogy „vajon a veszteségek, vereségek, gyászesemények alkalmasak lehetnek-e önazonosságunk megteremtésére”,³ már Kölcsey Ferenc (1790–1838) korábban keletkezett, de nyomtatásban csak 1835-ben jelent meg, az igenlő választ már címében – Mohácsot-ünneplő – is megelőlegező írásában⁴ is felmerült. „A válasz határozott igen, azzal a feltétellel, hogy megfelelő funkcióban tartjuk a gyász emlékezetét emlékezet-történetünkben, vagyis nem bénítja le jövőbeli cselekvésünket, hanem inkább aktivitásra sarkall.”⁵ A mohácsi megemlékezések később is gyakran öltöttek népiünnepély jelleget: egy 1887-es beszámoló szerint az emlékünnepe délutánjának programján kutyaverseny, póznamászás, zsákban futás és ingyen bor osztása szerepelt.⁶

Térképek

A 16. századi térképeken és látképeken gyakran találkozunk a fontosabb korabeli események rövid ismertetésével és többnyire sematikus ábrázolásával. Ezek a kiegészítések a korabeli illusztrált hírlevelekhez (*Neue Zeitung*) hasonlóan hírközlő funkciót láttak el. Egy Bécs 1529. évi ostromáról készült fametszetes panorámalátképen például, melyet 1530-ban

³ Kovács Gábor – Mester Béla: Mohács szerepe a modern magyar politikai esztétörténetben. In: Fodor–Varga: *Több mint egy csata*, 304.

⁴ *Aurora. Hazai almanach*. [Folyt. Bajza.] Pest, 1835. 129–152.

⁵ Kovács–Mester: Mohács szerepe, 304. „A' boldog férj évről évre örömmel várja visszafordulni a' napot, melyen szeretett nejének az oltárnál hűséget esküvék. Férj és nő karöltve állanak a' virággal hintett sírdombnál, hova egy év előtt a' legelső, szép gyermeket eltemették... Hasonlóul tesznek, 's hasonló ösztönnek engednek a' nemzetek is, midőn öröm és gyász napjaikat ünneplik. Ezért szentelt Róma a' városalkotó Quirinusnak ünnepet; ezért szentelék meg az áldozatra ment háromszáz Fabius elestének emlékezetét. Szerencsés történetek felvirágoztathatják, dicsőségre emelhetik a' nemzetet; de a' bal sors csapásaiból is eredhetnek magas érzelmek. Szerencse hiúvá is teszen; szerencsétlenség, ha nem köz lelket ért, magába szállást, önismerést, erőkifejlést hoz magával. Hányszor nem szület a' veszteség hasonló lelkesedést a' leg-ragyogóbb győzedelmekhez!” *Aurora*, 132.

⁶ Hasanović-Kolutác Andrea: 1526 helye és szerepe a mohácsi identításban. In: Fodor–Varga: *Több mint egy csata*, 598.

Niclas Meldeman (?–1552) nürnbergi nyomdász jelentetett meg,⁷ a törököknek a környéken elkövetett kegyetlenkedéseit ábrázoló jelenetek és rövid magyarázó szövegek tűnnek fel.⁸ A Szigetvár 1566. évi török ostromát bemutató kortárs metszetek némelyikén is találunk rövidebb-hosszabb leírásokat, melyek az ostrom fontosabb eseményeit – köztük Zrínyi Miklós (1508 k.–1566) hősi halálát – említik.⁹ A 16–17. századi Magyarország-térképeken¹⁰ ugyanakkor egy-egy helység neve mellett gyakran találunk korábbi – akár évszázadokkal előbb történt – eseményekre vonatkozó szöveges és vizuális említéseket is. Ezek az elsősorban a törökökkel vívott csatákra, várostromokra vonatkozó jelzések gyakran tovább is hagyományozódtak a térképeken, egyfajta történelmi kánont alakítva ki és konzerválva: szerepelt rajtuk például a nikápolyi csata (1395), Galambóc ostroma (1428), a várnai csata (1444), Nándorfehérvár sikertelen török ostroma (1456), Nándorfehérvár elfoglalása (1521), a mohácsi csata (1526), Buda elfoglalása (1541), Szigetvár ostroma (1566) stb. A térképeken továbbhagyományozódó jelzések a csaták helyszínének emlékezeti helyekként történő megjelölésére és kanonizálására is alkalmasak voltak. Mohács, illetve Szigetvár neve mellett számos térképen találunk II. Lajos, illetve I. Szulejmán (1494–1566) ott bekövetkezett halálára történő utalást is. Az, hogy a térképeken Mohács neve mellett megjelenő magyarázatok túlnyomó többsége – mint látni fogjuk – II. Lajos haláláról tesz említést, a csatában elhunyt fiatal király európai kultuszának jeleként is értelmezhető.

A páncélt viselő keresztény és a könnyűlovas oszmán katonák harcának népszerű képi toposzát felhasználva mutatja be a magyarok és a törökök összecsapását egy Mohács mellé helyezett sematikus csatajelenet Magyarország első ismert nyomtatott térképén, az 1528-ban kiadott, Lázár deák által készített *Tabula Hungariae*¹¹ (1. kép). A csatajelenet fölötti sorok Lajos királynak és „övéinek” Szulejmán általi lemészároltatásáról emlékeznek

⁷ Ferdinand Oppl – Martin Scheutz: *Die Osmanen vor Wien. Die Meldeman-Rundansicht von 1529/30. Sensation, Propaganda und Stadtbild*. Wien, 2020. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 74.)

⁸ Martin Scheutz: Die Meldeman-Rundansicht als illustrierte „Zeytung”. Der Druckort Nürnberg und die kommunikative Strategie des Planes in seinen textlichen Mitteilungen. In: Oppl–Scheutz: *Die Osmanen vor Wien*, 85–89., 105.; Yiğit Topkaya: Eingekreiste Zeugen, auf den Kopf gestellte Märtyrer. Bilder des Grauens in Niclas Meldemans Rundansicht. In: Oppl–Scheutz: *Die Osmanen vor Wien*, 245–246.; Júlia Papp: Die „Neuverwertung” der Illustration eines astrologischen Buches vom Ende des 15. Jahrhunderts in den deutschen Neuen Zeitungen über die Schlacht bei Mohács (1526) und die Belagerung von Wien (1529). *Wiener Geschichtsblätter* 76 (2021) Nr. 2. 132–133.

⁹ Vö. Papp Júlia: A szigetvári hadi táj képzőművészeti ábrázolása a 16–17. században. In: *Turbék. Szulejmán szultán zárandokvárosa*. Szerk. Pap Norbert. Bp.–Pécs, 2020. (Szigetvár-könyvek 2) 451–534.

¹⁰ A 16–17. századi térképeknél alapvetően Plihál Katalin könyvének online változatát (Plihál Katalin: *Kard és térkép. Hadi események és propaganda a Magyarországról megjelent térképeken. 1528–1718*. Bp., 2020. <http://lazarus.elte.hu/kardesterkep/>, a letöltés ideje: 2021. április 8.), a 18. századiaknál a Moravská zemská knihovna v Brně Bernhard Paul Moll térképgyűjteményét feldolgozó honlapját (<https://mapy.mzk.cz/en/>, legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.) használtam. Köszönöm Danku Györgynek és Szalai Bélának kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségét. Vö. Szathmáry Tibor: *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei, 1477–1600*. Bp., 1987.; Szántai Lajos: *Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei. 1528–1850*. I–II. Bp., 1996.; Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Bp., 2002.

¹¹ *Tabula Hungari[a]e ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonen[is] Cardin[alis] Secretariu[m] viru[m] exp[er]tu[m] congesta, ā Georgio Tanstetter Collimito revisa auctior[ue] reddita, atque iamprimu[m] ā Jo[anne] Cuspiniāno edita Serenissimo Hungari[a]e et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae [e]tc. sacra, auspicio maiestatis suae, ob reip[ublicae] Christian[a]*

1. kép. A mohácsi csata. A *Tabula Hungariae* című térkép (1528) részlete.
OSZK Régi Nyomatványok Tára.

meg: „Hie bey dissin Kreutzlen ist Khünig Ludwig mit den seinen von Soley/manno magno/dem Zwelfftn Turkischen Kayser/erlegt wo denn. Anno 1526 die 29 Augusti.” Hasonló, de nem megegyező kompozíciót, s rövid leírást találunk a térképen Galambóc mellett is, ahol 1428 májusában I. (Luxemburgi) Zsigmond (1368–1437) magyar király sikertelenül ostromolta a törökök által előző évben elfoglalt várat. A bécsi humanista, Johannes Cuspinianus (1473–1529) költségen kiadott térképen a galambóci csata időpontjaként tévesen 1409 szerepelt, bizonyára nem véletlenül, 1409 ugyanis az ütközet dátuma Cuspinianusnak a mohácsi csatáról beszámoló buzdító beszédében (*Oratio protreptica Joannis Cuspiniani... Bécs, 1526*) is.¹² További kutatást igényel, hogy a Petrus Apianus (1495–1552) ingolstadti nyomdájában négy dúcra készített fametszetes térkép metszői a két csatajelenetet előkép(ek) nyomán vagy önálló invencióból rajzolták-e meg.¹³ Annyi bizonyos, hogy a jelenetek bármennyire sematikusak is, az egymással szemben álló, harcoló csapatok, a mindkét csatában fontos szerepet játszó ágyúk jól kivehetők rajtuk. S az is bizonyosnak látszik, hogy ha a fametszők előképeket használtak is, aktualizálták az ábrázolásokat: míg a térkép általunk ismert példányán a mohácsi csatajelenet jobb oldalán látható magyar nehézlovasság nemzetiségét a harcosok kezében tartott piros-fehér [ezüst] sávos zászlók jelzik, a galambóci csatában szintén jobb oldalon – a turbános török könnyűlovassággal szemben – elhelyezkedő keresztény katonák Zsigmond király kétfejű sasos

e usum, opera Petri Apiani de Leyßnigk Mathematici. Ingolstadiani invulgata Anno D[omi]ni 1528. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Régi Nyomatványok Tára. App. M. 136.

¹² Kasza Péter – Pálffy Géza: *Brodarics-emlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után.* Bp., 2011. 87.

¹³ A *Tabula Hungariae* modern monográfiájában erről nincs adat. Plihal Katalin: *A Tabula Hungariae... Ingolstadt, 1528. Térkép és utóélete az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében.* Bp., 2013.

címerével díszített zászlót tartanak (vö. 1. kép). Valószínűnek tűnik – megerősíti a feltételezést a galambóci csata téves dátuma is –, hogy a csatajelenetek térképre metszését Cuspinianus javasolhatta, ő igazíthatta el a német metszőket a zászlókról, s ő írhatta a rövid szövegeket is.¹⁴

A Lázár-féle térképnek a 16. században számos újabb kiadása, illetve változata jelent meg Európában, melyek némelyikén találkozunk a mohácsi csatára történő vizuális és/vagy szöveges utalással. Zsámboky [Sambucus] János (1531–1584) humanista történétíró 1566-ban, Bécsben kiadott, a Lázár-féle térkép alapján a lipcsei Donat Hübschmann (1540–1583) által rézkarc technikával készített *Tabula Hungariae*ján Mohács közelében Lajos király 1526. évi siralmas pusztulásáról olvashatunk: „Miserob: clades Lódoui: R. 1526.” Zsámboky későbbi, 1571-ben és 1579-ben kiadott térképén (*Ungariae Loca Praecipua Recens emendata atque edita, per Ioannem Sambucum...*) ezzel szemben Mohács neve mellett már nem találunk utalást a csatára.

A Lázár-térkép néhány későbbi kiadásán, változatán szintén nem találkozunk a mohácsi csata képi és szöveges említésével: a Giovanni Andrea Valvassore (1495?–1572) által 1553-ban Velencében kiadott, nem a ma ismert egyetlen példány alapján készült *Tabula Hungariae*¹⁵ (*Nova descriptio totius Ungariae*), illetve Wolfgang Lazius (1514–1565) *Regni Hungariae descriptio vera* [Bécs, 1552, 1556]/*Des Khünigreichs Hungern sampt seinen eingelebten Landen grüntliche und warhafftige [...] Beschreybung*. [Wien, 1556.] című, az 1528-as eredetivel szoros tartalmi kapcsolatban álló térképén például a Galambóc ostromához kapcsolódó felirat (1409-es, téves évszámmal) és kép még szerepel, a mohácsi csatára vonatkozó utalások viszont már nem. A római Antonio Lafreri (1512–1577) műhelyében 1559-ben megjelent változaton (*Nova Descriptio Totius Hungariae*)¹⁶ már sem Mohácsnál, sem Galambóc-nál nem szerepel kép vagy szöveg.

Matthias Zündt (1498–1572) *Nova totius Ungariae descriptio accurata et diligens desumpta ex pluribus aliorum.../Ein Neüwe warhafftige beschreibüung Des ganzen Ungerlandts mit Sänderem fleÿss auß Anderen Lanthaffeln Zü samem gebracht...* című, 1567-ben Nürnbergben megjelent térképe előképként elsősorban Lazius munkáját használta, azonban ezen Mohács városától kicsit távolabb, a Dráva mellett találunk képi és szöveges utalást a mohácsi csatára, az ütközet dátumát azonban 1526 helyett tévesen 1520. augusztus 29-eként tüntették fel: „Kinig Ludwig ist geschlagen Von dem T. K. So. 1520 den 29 Aug. Und alls verheret wie lang die... gont.” A téves dátum később számos, Zündt munkája nyomán készült térképre is átkerült, bár néhányon a helyes évszám jelenik meg. Alexander Mair 1594-ben Augsburgban kiadott *Hungariae descriptionem multis priorum correctis erroribus accurate concin[n]atam...* című térképén például 1526 szerepel: „Kunig Ludwig ist geschlagen Von dem T. K. So. 1526 den 29 Aug. Und alle verheret wie lang die gont.” A kissé torzult szövegben a hibás évszám jelent meg ugyanakkor például Nicander Philippus Fundanus 1595-ben Rómában napvilágot látott, *Nova et exactissima totius Ungariae descriptio ad praesentem rerum statum*

¹⁴ A térkép alatt közölt rövid Magyarország-ismertetésben olvashatunk – többek között – a 907-ben (itt 908-ban) lejártsódott pozsonyi csatáról is.

¹⁵ OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. M. 135.

¹⁶ OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. M. 137.

concinatta című térképén: „kunig Ludwig ist geschlagen Um dem T. K. So. 1520. 29. Aug. und alls vecher wie langou gout.”

Mind Zündt, mind Mair, mind Fundanus térképén feltűnik Mohács mellett a keresztény és a török lovascsapatoknak a Lázár-térképen lévőhöz hasonló ábrázolása is. A Szigetvár neve mellett olvasható szövegeknek, hogy tudniillik elveszett a vár, s hogy itt halt meg 1566. szeptember 4-én [sic!] Szulejmán szultán, a Zündt-féle térképen a megjelenés előtt egy évvel történt események ismertetésével hírközlő funkciója is volt, Mair és Fundanus 1594-es, illetve 1595-ös térképén viszont már történeti visszatekintésnek számítottak.

A Gerard Mercator (1512–1594) 1585-ös *Hungaria* térképének felhasználásával egy ismeretlen térképszerszerkesztő által 1594-ben, feltehetően Frankfurtban készített, *Noua totius Hungariae, Croatiae & partis Turcicae Chorographia/Cosmographische Beschreibung des Königreich Hungern auch Crabaten und eins theils in Thürckey darin die fürnembsten Staette Schloesser und Vestungen abgemessen und vorgebildet...* című térképen az előképhez hasonlóan nem találunk a mohácsi csatára történő utalást, azonban a térkép alatt olvasható magyarázat (*Kurtze Verzeichnüß der fuernembsten Schlachten Scharmüßel und eroberung zwischen den Türcken und Christen in Hungern und Crabaten*) a törökök és magyarok közötti legfontosabb csaták leírásakor megemlékezik az ütközetről, a keresztény áldozatokról és II. Lajos haláláról: „Anno 1526 den 29 Augstmonats [sic!] thete er mit König Ludwischen in Hungern bey der Statt Magatz an der Thonaw zwischen Offen und Griechischweissenburg eine Schlacht/ und erlegte auff funffzehen tausent Christen/König Ludwig kam selbs auch in der Flucht in einem Sumpff jemmerlich umb/Nr. 8.”

1596-ban Nürnbergben jelent meg Levinus Hulsius (1546–1606) *Novum Opus Geographicum ex varjys geographicis tabulis praesentini ex M. L. Costaldi, G. Mercatoris, A. Ortelij C. de Jüdaïs...* című Magyarország-térképe, melyen gyalogos katonák lándzsákkal vívott harcát ábrázoló, szinte egyforma, sematikus jelenetekkel idézték fel a nikápolyi, a várnai csatát, Nándorfehérvár ostromát és a mohácsi ütközetet. Utóbbinál a „csatajelenet” alatt csupán az esemény évszáma szerepel. „An° 1526”. Szigetvár ostromáról ez a térkép nem emlékezik meg.

Matthias Quad (1557–1613) kölni térképkészítő 1596-ban kiadott, a Lázár-féle térképet előképként használó Duna-térképén¹⁷ Mohács környékén találkozunk egy stilizált csatajelenettel, a Lázár-féle térképnek a csatára vonatkozó rövid leírása azonban itt már nem szerepel. A csata dátuma – akárcsak Zündt térképén – helytelenül itt is 1520. A galambóci csatára utaló sorok Quad térképén a Lázár-féle térképhez hasonlóan szintén a téves, 1409-es évszámmal jelentek meg. A mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról a lap alján található, Magyarország történelmét bemutató szövegben is olvashatunk: „Als der Turck widerumb in Ungern kam/zog Im König Ludwig entgegen/welcher die weil er dar zu genoritzet wardt/selbs persönlich mit zu felde zog/und gieng ein ungluckhafftige schlacht an uff S. Johann enthauptung tag von der Christen in die 19000 erschlagen/unnd vil grosse Herrn. Der König is elendig in der flucht seinem pferd in ein Moraß oder sumpff verschmotet.”

¹⁷ *Celeberrimi Tractus Danubiani pars Praecipua ab Austriae Vienna Constantinopolim usque se Protendens Ungariam Transilvianique Complectens.* Hrsg. Petrus Querradt. Colonia [//Köln], 1596.

Wolfgang Meyerpeck nemrég felfedezett, 16. század végi rézmetszetű térképén, amelyet Balthasar Guerin 1604-ből származó, Magyarország történetét feldolgozó, kiadatlan munkájához (*Histoire du royaume de Hongrie*)¹⁸ mellékeltek, a mohácsi csatát ábrázoló sematikus csatajelenet mellett a következő, a térképre utólag – feltehetően Guerin által – kézzel írt szöveg olvasható: „En ce lieu le roy Louys fut deffait par les Turcs l’an 1526.”

A korábbi magyarországi hadi eseményekre utaló szövegek és képek néhány 17. századi térképen is szerepelnek. A Nicolas Berey szerkesztésében 1664-ben Párizsban megjelent, *Carte de la Haute et Basse Hongrie Transylvanie Modavie Valachie Slavonie et Croatie depuis Vienne iusques a Costantinople...* című térképen Mohács neve mellett lovaskatonák között zajló összecsapás sematikus ábrázolásával, illetve téves dátumot tartalmazó magyarórázó szöveggel találkozunk: „Ludwig ist geschlagen Vendem 1520 den 29. Aoust.”

Jacob von Sandrart (1630–1708) 1664-ben Nürnbergben megjelent Magyarország-térképén (*Neue Land Tafel von Hungarn und dessen incorporirten Königreichen und Provinzen...*) Mohács neve mellett, két egymást keresztező kard piktogramja alatt a következő magyarórázatot találjuk: „Niderlag K. Ludwigs mit 22000 Christen 1526. 19. [sic!] Aug.” Szulejmán 1566. évi halálának említése Szigetvár mellett ezen a térképen is szerepel. Néhány térképen ugyanakkor Szulejmán haláláról olvashatunk, II. Lajosról viszont nem (Cornelis Danckerts: *Nova et recens emendata totius regni Ungariae una cum adjacentibus et finitimis regionibus*. Amsterdam, 1657.; *R[ex] Ioseph Hungaria...* Amsterdam, 1687. stb.)

A Sigmund von Birken (1626–1681) szerkesztésében szintén 1664-ben, Nürnbergben megjelent Duna-térképén (*Danubius fluviorum Europae princeps cum omnibus accessoriiis fluminibus, et quae allurit Regnis, Provinciis, Dynastiis, Urbibus...*) Mohácsnál a harcra utaló két, egymást keresztező kard mellett a II. Lajos és hadserege pusztulását említő magyarórázatot találunk: „Periit Ludov. R. Hung: Clades Christianor. 22000 29. Aug. 1526.” A Szigetvár melletti Turbéknál, ahol az ostrom során elhunyt I. Szulejmán belső szerveit eltemették, a szultán haláláról olvashatunk: „Turbeck. Hic ob. Solimannus Turc. Imp. 1566 m.” A Turbék melletti magyarórázó szöveg a Sandrart által javított, 1684-ben megjelent újabb kiadáson is – melynek a brnói könyvtárban [Moravská zemská knihovna v Brně] található példányán több 1686–1688. évi eseményre vonatkozó említést is találunk – szerepelt.¹⁹ Nicolaes Visscher (1618–1679) *Totius Regni Hungariae una cum Adjacentibus et finitimis Regionibus Delineatio* című, 1662-ben Amszterdamban kiadott térképén sajátos módon Pécs mellett, Pécsre vonatkozóan találunk utalást Szulejmán halálára: „1566. 4. Septemb: Solima: 12 Imp: Turc: obiit in opido quincque Ecclesiae.” Ugyanezzel a szöveggel találkozunk Wilhelm Pfann 1664-ben Nürnbergben megjelentetett térképén is [*Neue und richtige abbildung deß gantzen Königreichs Ungern sampt denen daran stossenden Ländern Bey der zugleich heraußgegebenen neuen und kurtzen beschreibung dieses Königreichs nützlich zu gebrauchen Nova et exacta totius regni Hungariae delineatio A:1664) sculp.*]. Egy ismeretlen szerző által, a

¹⁸ Bibliothèque Nationale de France. Département des Manuscrits. [Jelzete: Français 19877.] A térkép a 249. lap után található. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90638902/f150.item>. (Legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.) Vö. Szalai Béla: *A tizenöt éves háború metszeteken*. Bp., 2021. 14., 75., 113., 189.

¹⁹ Vö. Pap Norbert et al.: *Nagy Szulejmán szigetvári türbéje. Történeti, geofizikai és régészeti vizsgálatok*. In: *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között*. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, 2017. 79–80. (Az 1684-es térkép említésével.)

17. század második felében készített, *Eigentliche Vorstellung des so berühmten König. Reichs Ungarn neben Siebenbürgen, Moldau, Wallachey, Bosnien, und andern Ländern mehr bis an Constantinopel* című térképen ezzel szemben a legtöbb korabeli térképhez hasonlóan a Szulejmán halálára vonatkozó információ Turbékknál szerepel („Turbek uti Solimannus ob A 1566”).

Frederick De Wit (1629 k. – 1706)²⁰ 1686-ban Amszterdamban kiadott, *Regni Hungariae et regionum, quae ei quondam fuere unitae, ut Transilvaniae...* című térképének újabb kiadásain a hadi események jelzését a török háború eseményeire reagálva folyamatosan bővítette. A legtöbb hadi esemény, 47 csata, illetve ostrom jele és felirata a 2. állapotban került a térképre. Az 1688. szeptemberi kiadáson (6. állapot) Mohácsnál az 1526. évi csata mellett már az 1687. évi második mohácsi (nagyharsányi) csatára vonatkozó utalással is találkozunk. A keresztények vereségét hozó első (1526), illetve győzelmével végződő második (1687) ütközet korabeli és későbbi gyakori üdvtörténeti összevetésének korai példájaként az első csata keresztény áldozatainak számát, a második török halottjainak a számával hasonlítja össze: „Clad. 22000 Christ 1526. et Clad. 12000 Tur: A° 1687.” Az adatok a térkép 1710 körül Pierre [Pieter] Mortier (1661–1711) által megjelentetett újabb kiadásában (12. állapot) is szerepelnek.

Nicolas de Fer (1647 k.–1720) *Le Cours du Danube et des rivières qui s’y déchargent, où se trouvent les Frontières des Empires d’Allemagne et de Turquie...* című, 1687-ben Párizsban megjelent térképén is – ahogy a cím is utal rá (*Dressé [...] sur les Relations les plus nouvelles*) – találunk utalást a legfrissebb eseményekre. Mohácsnál az „Ou périt le Roy Louis, l’an 1526” szöveg alatt, Harsa Montagne (azaz a nagyharsányi hegy) mellett ezt olvashatjuk: „Lieu de la déffaitte des Turcs le 12 Aoust 1687”.²¹

Mindkét csata dátuma szerepel Marco Vincenzo Coronelli (1650–1718) 1687-ben Párizsban megjelent, *Le Royaume de Hongrie Divisé en Haute, et Basse Hongrie avec l’Esclavonie...* című térképén, a második csatáé azonban két, eltérő évszámmal is. Az 1526-os dátum és egy kard rajza alatt a „Muhak, ou Mohatz Prise par les Im. 1686.” szöveg látható, míg a közeli Harsa [Nagyharsány] mellett egy kard és az 1687-es évszám. Mohácsot valójában 1688-ban foglalták vissza a törököktől. Coronelli más településeknél is hangsúlyosan szembeállítja 16. századi török elfoglalásukat és a császáriak által történt 17. századi visszafoglalásukat: „Prise par Solim. 1545 par les Imp. 1686” – olvashatjuk Siklósnál, Pécsnél pedig ez szerepel: „pri par Solim. 1543 par les Im. 1686”.

Az 1689-ben Bécsben megjelent, *Parvus atlas Hungariæ sive geographica Hungariæ in 40. tabellas divisae descriptio...* című zsebatlasz keletkezésének körülményei még nem teljesen tisztázottak – a „címdala szerint az atlaszt a bécsi egyetemen Fabius Anton Colloredo (1672–1742) örgróf készítette Hevenesi Gábor (1656–1717) vizsgáztató tanárnál, matematikai vizsgafeladatként”²² – az azonban biztos, hogy Coronelli térképe nyomán

²⁰ George Carhart: *Frederick de Wit and the first concise reference atlas*. Leiden–Boston, 2016.

²¹ Szigetvár 1566. évi bevételére („Sighet Prise l’an 1566”), illetve Szulejmán szultán itt bekövetkezett halálára („Turbek ou mourut Soliman l’an 1566”) ezen a térképen is találunk utalást. Vö. Pap et al.: Nagy Szulejmán, 80.

²² Papp-Váry: *Magyarország története térképeken*, 19.

készült. Az atlaszban, illetve a szelvényeiből összeállított térképen²³ ugyanakkor, bár Mohaz [Mohács] felett Coronelli térképéhez hasonlóan az 1526. évszámot és egy kard rajzát, Harsa és Versmarth [Veresmart] mellett pedig a kardot és az 1687-es dátumot látjuk, a Mohácsnak a császáriak által történt, 1686-os felszabadítására vonatkozó téves információ innen hiányzik. Coronelli 1691-ben Velencében kiadott, *Corso del Danubio da Vienna Sin' à Nicopoli, e Paési Adiacenti* című térképén az 1526. évi mohácsi csatára nem találunk utalást, csupán a nagyharsányi ütközet 1687-es dátumát jelzi egy kard rajza alatt. A magyar városok elfoglalásának és visszafoglalásának a korábbi térképén megfigyelhető szembeállításával itt is találkozunk.

A korábbi, többnyire török vonatkozású történeti eseményekre utaló magyarázatokkal és ábrázolásokkal a 18. századi térképeken – a kartográfiai pontosság iránti igény növekedése mellett minden bizonnyal a török veszélynek a felszabadító háborúk utáni csökkenése miatt is – ritkábban találkozunk. Gerard van Keulen (1678–1726) 1720 körül készített, Jakob Keyser (1703–1747) által részbe metszett, Amszterdamban kiadott térképén (*Nieuwe Accurate Kaert van een gedeelte van Hongarie, en Donau Stroom Vertonnende Belgrado en Peter Wardein alwaer de Batalje 15 Voor gevallen tussen de Kyser en Grootte Turk, den 5. Augustus 1716 als ook de Stad Temeswar nu door den Kyser ingenomen nevens de Daar omtrent geleegen Provintien en Steeden*) ugyanakkor még számos, a törökökkel vívott 15–17. századi csatára találunk utalást. Közéjük tartozik a már a Lázár-térképen is szereplő („Zenderin Capitur a Thurco Anno Do: 1439”) szendrői ostrom (Keulen térképén Senderow/Semendria mellett: „1441 Clad. Turcarum Duce Hunniade”).²⁴ Az 1720-as térképen két egymást keresztező kard piktogramja mellett szerepel a két mohácsi csata áldozatainak szembeállítása is: „Clad. 22000 Christ 1526 et Clad. 12000 Tur. 1687.” Az adattal – mint láttuk – már Frederick De Wit 1686-ban, szintén Amszterdamban megjelent térképén is találkoztunk.

Néhány 19. század eleji hazai térkép készítője kísérletet tett a csata helyszínének a korábbiaknál pontosabb megjelölésére. A Görög Demeter (1760–1833) és Márton József (1771–1840) által 1802 és 1811 között Bécsben kiadott *Magyar Átlás az az magyar, horvát és tót országok vármegyéji, szabad kerületei...* című atlasz Baranya vármegye térképén az 1526-os évszám s a mellette lévő két, egymást keresztező kard nem Mohács mellett, hanem P. Földvár [Földvár-pusztá], Sátoristye és N. Nyárád [Nagynyárad] közelében látható. Önálló térképen mutatta be a csatában részt vett szemtanú, Brodarics István (1471 k.–1539) visszaemlékezése alapján a mohácsi csata helyszínét – a *Magyar Átláshoz* hasonlóan Földvár, Kölked, Udvard, Majs, Nagynyárad közé helyezve – Fessler Ignác Aurél (1756–1839) *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* című történeti sorozata 1823-ban, Lipcsében

²³ Az atlaszkötet szelvényeinek falitérképpé összeállított változata egyetlen ismert, egykor Bernhard Paul Moll (1697–1780) gyűjteményébe tartozó példányát ma a csehországi Brnóban [Moravská zemská knihovna v Brně] őrzik. <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/198/2619316462/>. (Legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.)

²⁴ Szendrőt 1437-ben a törökök sikertelenül ostromolták, 1439-ben elfoglalták, majd 1444-ben ismét szerb kézre került.

megjelent hatodik kötetének (*Ungarn's Fall*) melléklete (*Situations Charte von der Schlacht bei Mohács am 29 August 1526*).²⁵

Útleírások

Magnus Gruber literátor 1531-ben készített, 2002-ig csak kéziratban fennmaradt, a Dunáról írt ismertetésében (*Tractus Danubii*)²⁶ említést tett a csatahely környékéről, a csatáról és II. Lajos haláláról:

„Tolna [...] civitas egregia subiecta praeposito Albensi, decem et quattuor milliaribus sita est a Buda, a Turcis combusta.

Batha [...] oppidum complectitur abbatiam opulentam, illic in Danubium defluit fluvius Sarvisus [...]

Mohacz [...] a Batha abest spatium duorum | 52v | miliarium, oppidulum hoc nobilitatum est anno MDXXVI. infoelici Ludouici Hungariae regis casu, haud secus ac Cannae²⁷ Apuliae vicus caede Romanorum [...]

Infra Mohacz ad tertium fere lapidem vicus est ingens qui ab Hungaris Drasat... dicitur eo, quod illic in Danubium influat fluvius Drauus.”²⁸

Mohácsot és környékét a 16–17. században több külföldi utazó meglátogatta, s úti beszámolójában szinte mindegyikük megemlékezett a magyarok katasztrofális vereségével végződő ütközetről, illetve II. Lajos itt bekövetkezett haláláról. Hans Dernschwam (1494–1568/1569 k.) kereskedő, a Fuggerek legjelentősebb magyarországi képviselője, „faktora” saját költségén, két emberével csatlakozott ahhoz a Verancsics Antal (1504–1573) pécsi püspök (1569-től esztergomi érsek)²⁹ és Zay Ferenc (1498–1570), a dunai naszádosok

²⁵ Vö. további 19. század eleji példákkal: Polgár Balázs: Az 1526. évi mohácsi csata régészete. Régi eredmények és újabb kutatási perspektívák. In: Fodor–Varga: *Több mint egy csata*, 395–396. A mohácsi csata helyszínéről készült, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött két 19. századi (1823 után, 1882) térkép reprodukcióját közli: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp., 2016. 297., 305.

²⁶ OSZK Kézirattára. Oct. Lat. 39. Vö. Mikó Árpád: Magnus Gruber: *Tractus Danubii* (1531). Egy forrás nyomában. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Bp., 2002. (Művészettörténet – műemlékvédelem 11) 236–243. (A kézirat szövegének közreadásával.)

²⁷ Az i. e. 216. augusztus 2-án a karthágóiak és a rómaiak között lezajlott, a karthágóiak győzelmével végződő csata és a mohácsi ütközet 16. századi összekapcsolásának néhány példáját lásd Papp: Az 1526. évi mohácsi csata, 168–175.

²⁸ Mikó: Magnus Gruber, 241.

²⁹ Mikó Árpád: Egy humanista mecénás a 16. század közepén Magyarországon: Verancsics Antal, a connaisseur. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. I–II. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária – Jávor Anna. Bp., 2008. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3–4) I. 25–27.; Gyulai Éva: Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk. Czoch Gábor – Horváth Gergely – Pozsgai Péter. Bp., 2008. 163–168.; Gyulai Éva: Ense opus est – Verancsics Antal emblémaverse I. Szulejmán szultánról, 1558. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 16 (2011) 129–130.; Pál Ács: „The Good and Honest Turk”. A European Legend in the Context of Sixteenth Century Oriental Studies. In: *The Habsburgs and their Courts*

kapitánya által vezetett, 1553. június 22-én Bécsből induló diplomáciai küldöttséghez, mely I. Ferdinánd (1503–1564) utasítására I. Szulejmánhoz (1494–1566) utazott Konstantinápolyba, hogy fegyverszünetről tárgyaljon.³⁰ A tárgyalások folytatására I. Ferdinánd magas rangú diplomatáját, Ogier Ghislain de Busbecq-et (1522–1592) is Konstantinápolyba küldte.³¹ Busbecq 1554 végén indult el Bécsből, és Budán keresztül Belgrádba, majd 1555. január 20-án Konstantinápolyba érkezett.³² Mivel a szultán már 1553 nyarán hadjáratba indult a perzsák ellen,³³ Busbecq Verancsiccsal, Zayjal, illetve Dernschwammal együtt Kis-Ázsiába utazott a szultán után. A kiváló humanisták útjuk során figyelmet szenteltek az eléjük kerülő ókori emlékeknek, így fedezték fel március 29-én Galatia provincia egykori székhelyén, Ancyrában [a mai Ankarában] egy épület falán Augustus császár (i. e. 63. – i. sz. 14.) politikai végrendeletének (*Res Gestae Divi Augusti*) egyik kőbe vésett másolatát, a *Monumentum Ancyranumot*, melynek szövegét Dernschwam, Verancsics és Belsy János le is írta.³⁴ A szultánnal 1555 áprilisában, Amasiában folytatott tárgyalás során szigorú feltételek mellett hathavi fegyverszünetet sikerült elérniük.³⁵ A küldöttség 1555 júniusában visszatért Konstantinápolyba, egy részük pedig, köztük Dernschwam és Busbecq hazautazott: 1555 augusztusában Budán keresztül Bécsbe érkeztek.³⁶

Utazásáról Dernschwam részletes naplót készített, melyben így számolt be 1555-ben, visszaútján tett mohácsi látogatásáról: „De láttuk a vigasztalan képet nyújtó Földvárt, ezt a valaha hírneves mezővárost is templomostul. Itt volt Lajos király korábbi tábora és Sebeg, a nagy tábor, ahol a király is időzött.

Utána Mohács következett, mely korábban nagy mezőváros volt; benne kiegészített templom [...] Ezután a Csele-patak következett...”³⁷

1581-ben, illetve 1582-ben megjelent, jóval az utazás után megírt visszaemlékezésében mohácsi látogatásáról Busbecq is beszámolt: „Innen Mohácsra érkeztünk, Lajos, Magyarország királyának vereségéről gyászos helyre. Nem messze a várostól láttam a mély patakot a meredek partok között, melybe lovával együtt elmerült és úgy pusztult el. Nem tudom a boldogtalan ifjú, vajon oktalanságból vagy egy szerencsétlen tanács miatt

in Europe, 1400–1700. Between Cosmopolitanism and Regionalism. Ed. Herbert Karner – Ingrid Ciulisová – Bernardo J. García García. Wien, 2014. 269.; Gyulai Éva: Turcissare – Verancsics Antal török-képe. In: *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon.* Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka. Bp., 2015. (Convivia Neolatina Hungarica 1) 94–95.; Mikó Árpád: Egy humanista mecénás a 16. század közepén Magyarországon. Verancsics Antal (1504–1573), a műértő. *Korunk* 26 (2015) 1. sz. 21–22.

³⁰ Ács: *The Good and Honest Turk*, 269–273.; Gausz Ildikó: *Tranzitirodalom a korai Magyarországról.* Busbecq 1554–1555. évi úti impressziói hazánkról. *Történeti tanulmányok.* XXIII. Szerk. Bárány Attila – Bacsa Balázs Antal. Debrecen, 2015. 27.

³¹ Gausz: *Tranzitirodalom*, 22–40.

³² „Január 20-án értem Konstantinápolyba, ahol ismét összetalálkoztam fent említett társaimmal, Verancsics Antallal és Zay Ferencsel.” Gausz: *Tranzitirodalom*, 38.

³³ Hans Dernschwam: *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló.* [Közread. Tardy Lajos.] Bp., 1984. 174 – 175.

³⁴ Ács: *The Good and Honest Turk*, 270., 272.

³⁵ Gausz: *Tranzitirodalom*, 38.

³⁶ Dernschwam: *Erdély*, 55., 455–504. Busbecq később ismét Konstantinápolyba utazott, ahol 1562-ig portai követként szolgált. Visszatérte után 1564-ig a bécsi császári és királyi könyvtárat vezette.

³⁷ Dernschwam: *Erdély*, 492–493.; Pap et al.: *A mohácsi Törökdomb*, 331.; *Örök Mohács*, 400.

merészelt szembeszállni Szulejmán nagyszámú és jól képzett seregével egy maroknyi, főként felfegyverzetlen parasztokból álló csapatával.”³⁸

Marc’Antonio Pigafetta itáliai utazó 1585-ben Londonban megjelent *Itinerariójában* 1567-es konstantinápolyi útjáról tudósítva részletesen ír a csatáról és annak helyszínéről: „1526. augusztus 29-én csapott össze Mohács mezején Szulejmán, és II. Lajos magyar király. A király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefulladt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány, vagy mocsár a csatatérről egy jó olasz mér földnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíllövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacsán lehet keresztüljutni. A király, amikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő szekerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a híd melletti mocsárba ugrott, de balszerencséjére lovával együtt belefúlt. Azt mondják a törökök, hogy csak két nappal a nevezett nap után találtak rá, és hogy Szulejmán eltemettette egy templomban, amelyet láttunk is, nem messze.”³⁹

1573-ban David Ungnad (1535–1600) portai követségének tagjaként utazott Konstantinápolyba Stephan Gerlach (1546–1612) német teológus, akinek útinaplójában ezt olvashatjuk mohácsi látogatásáról: „Mivel volt még elég időnk, nagyságos uram egy jó fél mér földes úton kocsival arra a helyre hajtatott, ahol az utolsó magyar király, Lajos, harmincötezer emberével háromszázezer törökkel megütközött. A csatát elvesztette és meghalt. Ez a hely most részben puszta, részben szántóföld. Amikor itt jártunk, telt kalászkok nőttek rajta. Még látni az árkokat, ahol az ágyúk álltak, és ahová a halottakat eltemették [...] Aztán megtekintettük a helyet, ahol Lajos király a csatából menekülve átlovagolt a mocsáron. Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt. Ezt egy öreg magyar mutatta meg nekünk, aki velünk utazott, és maga is részt vett a csatában.”⁴⁰

Salomon Schweigger (1551–1622) német evangélikus lelkész a tübingeni egyetemen folytatott tanulmányai befejezése után, 1577-ben II. Rudolf követének, Joachim von Sintendorffnak (David Ungnad utódjának) a kíséretében, úti prédikátorként (Stephen Gerlach utódként)⁴¹ Bécsből Magyarországon keresztül III. Murad (1546–1595) szultánhoz utazott Konstantinápolyba, majd 1581-ben Egyiptomba (ide Stephan Gerlachkal együtt) és a Szentföldre is ellátogatott.⁴² Kint tartózkodása során szerzett tapasztalatairól, élmé-

³⁸ *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislelio Busbequio ad Solimannum Turcarum imperatorem C.M. oratore confecta. Eiusdem Busbequii de re militari contra Turcam instituenda consilium. Altera editio. Antverpiae. Ex officina Christophori Plantini. Antverpiae, 1582. 70.; Gausz: Tranzitirodalom, 39.; Örök Mohács, 431–432.*

³⁹ *Nekünk mégis Mohács kell*, 135–136., 220–221.; Örök Mohács, 433–434.

⁴⁰ *Nekünk mégis Mohács kell*, 219.; Örök Mohács, 427. Vö. Pap et al.: A mohácsi Török domb, 331.

⁴¹ Michael Klein: Zwei Lutheraner an der Hohen Pforte. Leben, Reisen und religionspolitisches Wirken der Tübinger Theologen Stephan Gerlach und Salomon Schweigger. In: *Kommunikation über Grenzen*. Hrsg. Friedrich Schweitzer Gütersloh, 2009. (Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie 33) 533–552.

⁴² *Ungarnbilder im 17. Jahrhundert. Studien und Editionen der Texte: Jakob Vogel: „Vngrische Schlacht” (1626). Kapitel aus Martin Zeillers „Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn” (1664), Salomon Schweiggers „Gezweyte neue nutz-*

nyeiről írt, először 1608-ban megjelent, 100 képpel illusztrált úti beszámolója,⁴³ melyben ismertetéseket és képeket tett közzé a törökök életéről, vallási szokásairól, viseletéről, ceremóniáiról stb. – fontos hozzájárulás volt ahhoz az árnyaltabb törökképhez, mely a kegyetlen, barbár törökök propagandisztikus képével szemben a 16. század második felétől az Oszmán Birodalomról Európában kezdett teret nyerni. Mivel útján kiemelt figyelmet fordított a törökök fennhatósága alá került görög egyházra, útleírása fontos forrása az ausztriai és német lutheránus egyház és a keleti egyház 16. század végi kapcsolatának is.

Schweigger Budán járva meglátogatta az egykori királyi várat,⁴⁴ s útinaplójában megörökítette a Mátyás király és II. Ulászló idején készült, még látható feliratokat,⁴⁵ illetve az egykori könyvtár mennyezetének asztrológiai témájú kifestését. Említést tesz I. (Szapolyai) János feleségének, Jagelló Izabellának az egyik szobában olvasható, falba karcolt jelmondatáról is: „Isabella regina. Sic fata volunt”.⁴⁶ A Buda leírásához csatolt, a 16. század első felének magyarországi eseményeit bemutató, *Das IX. Capitel. Von dem Zustand deß Ungarischen Reichs/was sich für krieg darinnen verlossen/biß der Türck sein mechtig worden* című fejezetben beszámolt a mohácsi csatáról és II. Lajos tragikus haláláról⁴⁷ is: „Diß Königreich hat sehr viel anstöß viel lange Jahr her von dem Türcken unnd von König Ferdinando erlitten/nach dem der letzt König Ludwig von Türcken umbkommen/dann im jahr Christi 1526 kam derWütrich Solimannus mit 200000. starck zu Roß und Fuß in Ungern/da er sein gelegenheit ersehen/daß er etwas trefflichs möcht außrichten/weil König Ludwig noch ein junger Herr/unnd nur dem blossen Namen nach allein König war/seine Ständ aber machten alles nach ihrem gefallen/sie namen zu an Macht und Herrligkeit/da hingegen der König an Mannschafft und Gelt erschöpfft wurd/das wust Solimann gar wol/kompt derhalb/wie gemeldt/mit grosser Macht in Ungern/der König und das gantze Land

liche und anmuthige Reiß-Beschreibung” (1664) und aus Eberhard Werner Happels „*Thesaurus Exoticorum*” (1688). Hrsg. András F. Balogh – Orsolya Lénárt – Kinga Barbara Hajdú. Bp., 2013. 196–197. Vö. Farkas Gábor Farkas: Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban. *Magyar Könyvszemle* 131 (2015) 394.

- ⁴³ Salomon Schweigger: *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem: darinn die Gelegenheit derselben Länder, Städt, ..., der inwohnenten Völcker Art, ... Religion und Gottesdienst etc.; insonderheit die ... gestalt deß H. Grabs, der Stadt Jerusalem ... und deß Authoris Meinung hievon; item ... was die Röm. Keys. Maj. ... dem Türckischen Keyser ... zur Praesent ... überlieffern lassen ...; desgleichen deß Türckischen Reichs Gubernation ... und vielerley andern ... sachen ... mit 100 ... Figuren...* Nürnberg, 1608. [A könyv később több kiadást megért, pl. Salomon Schweigger: *Gezweyte neue nutzliche und anmuthige Reiß-Beschreibung, Die Erste nach Constantinopel und Jerusalem.* Nürnberg, 1664. Modern német kiadása: Salomon Schweigger: *Zum Hofe des türkischen Sultans.* Hrsg. Heidi Stein. Leipzig, 1986.]
- ⁴⁴ Mihailo St. Popović: Reminiszenczen an König Matthias Corvinus in den Reiseberichten des Salomon Schweigger und Reinhold Lubenau. In: *Matthias Corvinus und seine Zeit. Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit.* Hrsg. Christian Gastgeber. Wien, 2011. 231–236. Magyarországi útjáról lásd Németh S. Katalin: Salomon Schweigger útleírásának magyar vonatkozásai. In: *Tarnaí Andor-émlékkönyv.* Szerk. Kecskeméti Gábor. Bp., 1996. 189–200.; Németh S. Katalin: *Magyar dolgookról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok.* Bp., 2014. (*Historia litteraria* 31) 33–44.
- ⁴⁵ Schweigger: *Ein neue Reyßbeschreibung*, 21–22. Vö. Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értésítő* 54 (2005) 234.
- ⁴⁶ Vö. Matthaeus Heinrich Heroldt: *Dem Münzvergnügen gewidmete Nebenstunden, oder Beschreibung von hundert Stück merkwürdiger und seltener Gold- und Silber-Münzen...* Nürnberg, 1774. 96.
- ⁴⁷ Vö. Farkas: Új kérdések, 394.

erschrecken sehr ab der zukunfft dieses schröcklichen Gasts/rüsteten sich so viel möglich/und so viel in eyl geschehen kunt/bringen bey 25000. zu roß unnd fus auff/der gute König zeucht dem Feind entgegen/welcher außzug nichts anders dann ein Leichgang war/dann ihrer wenig kamen wider heim/er stieß aber auff den Feind zwischen Ova unnd Griechischweissenburg/bey dem Flecken Muhatsch/an der Tonaw/da gieng es an ein treffen/und kam zu einer öffentlichen Feldschlacht/der Wüterich Solimann behelt das Feld/schlegt die Ungern all/daß ihrer wenig überblieben/König Ludwig versucht sein heyl mit der elenden flucht/kompt in ein Gemöß/und als er sich wolt heraus arbeiten/schlegt das Pferd mit ihm zuruck/und bleibt der arm König todt auff dem Platz. Ich hab von einem Teutschen Mamelucken gehört/man hab deß Königs Haupt dem Solimanno fürgebracht/darüber er hab angefangen zu weinen/und sich dabey deß wanckelbaren Glücks erinnert/daß dieser unfall auch ihme hett mügen begegnen.”⁴⁸ A történeti ismeretetés után folytatja az útleírást. Déli irányba haladva november 21-én elérték „Altinium/Tolna” falut [Flecken], azaz Tolnát,⁴⁹ november 22-én pedig Bajára érkeztek. November 23-án az úttól balra megpillantották Haratßhan [Nagyharsány] magas hegyivárárt, majd nem messze „von einem Flecken der Christen Vilischmar oder Velmohaz” éjszakai tábornokverték. Mohács szigeti oldali településrésze, Újmohács Felmohatz néven már Lázár deák 1528-as *Tabula Hungariae*ján számos későbbi térképen is – néha Felmohacz Insula néven – szerepel. November 25-én Vukovárra érkeztek, ahonnan tovább folytatták útjukat Nándorfehérvár, majd Konstantinápoly felé. Schweigger tehát, bár járt Mohács közelében, és útleírásában megemlékezik a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról, ismereteit nem helyszíni élményeiből, hanem történeti forrásokból⁵⁰ merítette.

Reinhold Lubenau (1556–1631) königsbergi gyógyszerész és utazó 1587-ben szintén konstantinápolyi útja során látogatta meg Mohácsot. „De mielőtt még megérkeztünk, az úr kiköttette [a hajót] és megparancsolta, hogy a törökök menjenek velünk. Azok a Dunától nem messze egy Mohács nevezetű faluhoz vezettek minket, és egy malom mellett megmutatták a helyet, ahol Szulejmán Lajos királyt 1526. augusztus 29-én megfutamította, a király hadi népét legyőzte, és a király a lovával a malom közelében a mohás helyen felbukott és a mocsárba fulladt”⁵¹ – olvashatjuk úti beszámolójában.

⁴⁸ Schweigger: *Ein neue Reyßbeschreibung*, 26–27.

⁴⁹ Egyes nézetek szerint az ókori Altinium vagy Altinum a Mohácstól 4–5 km-re fekvő Kölked közelében volt, de például Wolfgang Lazius Tolna városával azonosította.

⁵⁰ Lapszéli jegyzetben forrásként Paolo Giovióra hivatkozik, aki *Commentario de le chose de’ Turchi* (Roma, 1531.) című, több kiadást és fordítást megért munkájában beszámolt a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról.

⁵¹ *Nekünk mégis Mohács kell*, 137., 221.; *Örök Mohács*, 439.; Farkas: *Új kérdések*, 394. Lásd a 48. jegyzetben a német nyelvű forrást: „Ehe wier aber dahin kamen, lies der Herr anlenden und befahl, den Turcken mit uns zu gehen. Die fuhreten uns nicht weidt von der Thona zu einem Dorf, Mohatsch genandt und zeigten uns bei einer Muhlen den Ohrt, da Konigk Ludowicus vom Solimanno, anno 1526 den 29. Augusti in die Flucht geschlagen, des Konigks Krigsvolck erleget und der Konigk mit seinem Pferde bei der Muhlen im Gemos gesturzt und im Sumpff ersticket.” *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*. I–II. Hrsg. W. Sahn. Königsberg, 1912–1920. I. 91. Lubenau útját vö. Ulrike Ilg: *Bebilderte Reiseberichte aus dem Osmanischen Reich in deutscher Sprache* (16. bis 17. Jahrhundert). In: *Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege. Ostmitteleuropa. Italien und Osmanisches Reich*. Hrsg. Eckhard Leuschner – Thomas Wunsch. Berlin, 2013. 64. Busbecq útleírásának Lubenau beszámolójára gyakorolt hatását említi Gausz: *Tranzitírodalom*, 25–26.

A malomnak a néphagyományban tovább élő toposza a képzőművészetben is megjelent. Dorffmaister Istvánnak (1729?–1797) a mohácsi csatát ábrázoló két festményén – a mohácsi püspöki nyaraló,⁵² illetve a szentgotthárdi apátság főapáti fogadóterme számára készített csataképen⁵³ feltűnik „a csatatérre látogatóktól felkeresett malom [...] és a lovával a patakba zuhanó király alakja...”⁵⁴

A malomról mint II. Lajos halálához kapcsolódó emlékezeti helyről 1797-es mohácsi utazásáról készült úti beszámolójában Péteri Takáts József (1767–1821) is írt: Esterházy László Pál (1730–1799) püspök kiküldte őket „azon helyre, ahol a közönséges vélekedés szerint veszett el Lajos király. Most azon patak egészen ki volt apadva a nagy szárazság miatt, egyébként malmot hajt ott a víz.”⁵⁵ Csajághy Károly (1815–1905) dunaszekcsői plébános ezzel szemben néhány évtizeddel később nem tartja hitelesnek a hagyományt, mely szerint a Csele-patak melletti csárda-malom közelében volt a baleset helyszíne. Azt, hogy „a mohácsi püspöki lakban remek kézzel rajzolt csataképen (melly azonban sokkal későbbi) épen az úgynevezett Csellei csárda-malom mellé festé a képiró Lajos elvesztét” – azaz Dorffmaister István említett festményén – a horatiusi művészi szabadsággal indokolja.⁵⁶

A hagyomány 19. századi tovább élését jelzi, hogy 1865-ben a *Vasárnapi Ujság* Cselepataki malom Mohács mellett (II. Lajos király sírja) címmel közölt egy Marastoni Antal (1835–?) rajza nyomán Rusz Károly (1811–1899) által készített fametszetes illusztrációt⁵⁷ (2. kép). „Az általános vélemény még mindig az, hogy a csata hevétől elragadott ifju király a hajdani mocsáros Csele patakban találta halálát. Ezt tartja mai napig a néphagyomány is Mohács tájékán, sőt ez tovább megy, s határozottan megjelöli azon helyet, melyben a szerencsétlen király sorsának áldozata lett. Ezen helyen épült volna az egykor bő vizű Csele partján azon malom, melynek rajzát egy művészbarátunk

2. kép. Marastoni Antal – Rusz Károly: Cselepataki malom Mohács mellett (II. Lajos király sírja). Fametszet. *Vasárnapi Ujság* 1865. február 19. 8. sz. 89.

⁵² Olaj, vászon, 553 × 271 cm. 1787. Mohács, temetőkápolna.

⁵³ Olaj, vászon, 344 × 254 cm. Bp., Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria. Régi Magyar Gyűjtemény. Ltsz. 55.387.

⁵⁴ Galavics Géza: Dorffmaister István történeti képei. In: „Stephan Dorffmaister pinxit.” Dorffmaister István emlékkiállítása. Szerk. Kostyál László – Zsámbéky Monika. Zalaegerszeg, 1997. 85.

⁵⁵ Takáts Sándor: *Péteri Takáts József*. Bp., 1890. 61. Vö. Galavics: Dorffmaister István, 84.; B. Szabó János: *Mohács*. Bp., 2006. (Nemzet és emlékezet) 470.; *Örök Mohács*, 571. Péteri Takáts kéziratban maradt útleírásának nagy része elveszett, a megmaradtból 1873-ban a *Szabad Polgár* című újság közölt válogatást. Takáts: *Péteri Takáts*, 57.

⁵⁶ *Hirnök* 1842. március 31. [25. sz.]

⁵⁷ *Vasárnapi Ujság* 1865. február 19. 8. sz. 89. Vö. Sinkó Katalin: Kontinuitás vagy a hagyomány újratereemtése? Történeti képek a 19. században. In: *Közgyűlési előadások*. 2000. Millennium az Akadémián. I–IV. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 2001. I. 326.; B. Szabó: *Mohács*, 494.; *Nekünk mégis Mohács kell*, 302.

szívességéből e lapon közöljük. Vajjon nem másnemű emléeknek kellene-e állani azon a helyen is?”⁵⁸ – olvashatjuk az újságban.

Egy 1547-es összeírás szerint Mohácson tíz, feltehetően hajómalom üzemelt, 1613-ban azonban már csak öt működött. Míg az előbbieket a Felmohács városrészi Duna-szakaszon, az utóbbiak a Csele- és Jenyei-patakon voltak. A *Vasárnapi Ujság* illusztrációján látható malom a Csele-patakon volt, ma azonban már nincs meg. Jelenleg csupán egyetlen malom van a Csele-patak mentén, mely az utóbbi években lett helyreállítva, s most Szent Miklós Vízi- és Taposómalom néven magánkézben lévő turisztikai látványosság.⁵⁹

Edward Brown [Browne] (1644–1708) angol orvos magyarországi útleírásában a fontosabb hidak ismertetésekor megemlíti, hogy 1669 szeptemberében átkelt az eszéki hajóhídon, melyet – mint írja – a törökök az után készítették, hogy a korábbi hidat Zrínyi Miklós gróf felgyújtotta. „By this Bridge the Turkish Forces pass into Hungary: and at this place the unfortunate King Ludovicus thought to have stopped the Turkish Army which marched under Solymán. And lately Count Serini undertook a long march to burn the same, to prevent supplies from coming to the Visier, who was with his Army in other parts of Hungary.”⁶⁰ Felsorol néhány szigetet is, köztük egy Moháccsal szemben lévőt, itt azonban nem tesz említést az 1526. évi csatáról. Beszámol Mátyás király egykori pompás könyvtáráról, melyből sok corvina a bécsi császári könyvtárba került, a budai várból Konstantinápolyba hurcolt bronzszobrokról,⁶¹ s ír a koronáról is, melyet a hiedelem szerint az angyalok hozták a mennyből Szent István számára. Brown a mohácsi csatát és II. Lajos halálát a 17–18. századi Európában népszerű toposz – hogy tudniillik a magyarok alkalmatlanok a kultúra művelésére, csak a hadi dolgokhoz értenek – kissé finomított verziója kapcsán is megemlíti: „Thought the Hungarians want not Ingenuity, Industry, and sufficient parts for Learning, and liberal Arts; yet have they been more addicted unto *Martial affairs*, than unto deep Learning: Even the *Bishops* and *Clergy-man* proving stout Souldiers; and no less than six *Bishops* were stain, with their King Ludovicus, in that fatal Battle of *Mohatsch*.”⁶²

⁵⁸ *Vasárnapi Ujság* 1865. február 19. 8. sz. 89.

⁵⁹ Ferkov Jakab szíves közlése.

⁶⁰ Edward Brown: *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli...* London, 1673. 6.; Edward Brown: *A Brief Account Of Some Travels In divers Parts of Europe, Viz. Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli. Through a great part of Germany, And The Low-Countries...* London, 1685. 3. [2nd, with many Additions.]

⁶¹ „And if the three most admirable Brass Statua’s which were placed et the entrance of Corvinus his Palace in Buda had not been carried away by Solymán, and cast into *Ordnance* at *Constantinople*; it is not improbable, they had been by this time at *Vienna*, about four hundred Books, the Reliques and refuse of the Library at Buda, were lately remainig there; where it was no easie matter, to have a fight of them; yet so carelesly kept by the Turks, that Wormes, Mice and Ratts were like to have the spoil thereof. But the *Fire* at *Buda* 1669, hath now consumed them all.” Brown: *A Brief Account*, [1673] 15–16. Az útleírás 1685-ben megjelent újabb kiadásában már azt is megemlíti, hogy a bronzszobrok Herculest, Apollót és Dianát ábrázolták. Brown: *A Brief Account*, [1685] 8–9.

⁶² Brown: *A Brief Account*, [1673] 17., [1685] 9. [Kiemelés az eredetiben. P. J.]

A török emlékmű

A mohácsi csata első fizikai értelemben vett lokális „emlékművét” ismereteink szerint a 17. században hozzák létre, mégpedig a győztesek. Az ókorban *burgusként*, őrtoronyként szolgáló, ma Törökdombként ismert halom tetején „Haszán budai beglerbég 1630–1631-ben kutat ásott és fából valamiféle építményt emeltetett...”⁶³ A faépületet a város 1687. évi visszafoglalása után „keresztény kápolnává alakították át és szentelték fel, ugyanakkor, amikor a Szigetvár melletti Turbékön is a muszlim szakrális létesítményeket. Nem ismert, hogy a kápolna meddig maradt fenn és hogyan használták, de a 18. századi térképeken még hosszabb ideig jelölik, mígnem az 1770-es évekre a jelölés a térképekről eltűnik.”⁶⁴

A dombot a faépítmény elkészülte előtt néhány évvel egy úti beszámoló már megemlítette. 1626-ban látogatta meg boszniai útja során álruhás császári megbízottként a hódoltság területét a Bécsben élő dalmát humanista, Athanasio Georgiceo (1590 k.–1640 után), aki tapasztalatairól kéziratban fennmaradt feljegyzést, jelentést készített.⁶⁵ „Innen továbbindulva mindig a Duna partja mellett haladtunk, és másfél mérföldnyire egy nem túl nagy patakhoz értünk, amelyben Lajos király, akit legyőzött egy ottomán sereg, leesett lováról és a többi lovak utolérték és összetiporták, és itt fejezte be életét. Erről a helyről fél mérföldnyire igen késő este érkeztünk Muhachra...” A mezővároson kívüli nagy templomtól „elindulva jobb oldalon nagyon szép tájat láttunk, bal oldalon pedig egy igen nagy tavat vízimadarakkal, bár csak kevés helyen volt benne víz. Ezt a tavat áradáskor a Duna fel szokta tölteni, és amikor pedig apad a folyó, bizonyos tavacskákban nagyon sok halat hagy hátra. E mellett a tó mellett, Muhachtól mintegy egy mérföldnyire volt egy kis domb, amelyet a janicsárok készítettek, amikor itt táborozott Szulejmán szultán, beásva magát, amint ma is meglátszik, amikor a népe legyőzte a nevezett Lajos királyt. Félmérföldnyire ettől a helytől bizonyos dombokon két templomot találtunk, romokban heverték, de igen szép helyen feküdtek, egymástól mintegy egy olasz mérföld távolságra.”⁶⁶

Az emlékműről a pécsi születésű török történetíró, Ibrahim Pecsevi (1572 k.–1650) már az 1640-es években beszámolt. „Amint az iszlám boldogságos padisahja a mohácsi síkon álló, Szultándomb néven ismert magas dombhoz ért, lováról leszállt, a dombtetőre ment és egy trónszékre ült. Én, csekély értelmű szegény, az ezredik évet [...] megelőzően ifjúi hévvel és héjavadászat ürügyén bejártam azt a vidéket, és a magasságos Isten a megmondhatója, kétszer vagy háromszor is felmásztam arra a dombra, mert azt gondoltam, hogy szerencsét hoz, hisz arról a helyről egy hitharcos padisah fohászzkodott az éghez.

⁶³ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 344. Vö. Zsuzsa Barbarics-Hermanik: Türkengedächtnis in Ungarn. Die Rolle der Gedächtnisort Mohács und Szigetvár im Prozess der nationalen Identitätsbildung. In: *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Hrsg. Spannberger – Szabolcs Varga. Stuttgart, 2014. 278–279. (I. Szulejmán által építtetett famecsét említésével.)

⁶⁴ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 345.

⁶⁵ Tóth István György: Athanasio Georgiceo álruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságból, 1626-ból. *Századok* 132 (1998) 837–858.

⁶⁶ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 331.; *Örök Mohács*, 462. „A »beásva magát« formula minden bizonnyal arra a körülményre utal, amit többen is említenek a helyszínre látogatók közül: az emlékhelyet árkok vetették körül.” Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 331.

Vagyis igen magas volt, és fáradtságos volt megmászni. Mostanában, amikor a megboldogult zászlótartó, Haszán pasa volt a budai beglerbég [...] a dombtetőre fából egyszerű pavilonfélélt készíttetett, mellette pedig kutat ásatott. A környező mezőből csak alig emelkedik ki; ebből is világosan megtapasztalhattuk, hogy ami biztos: az idő múlásával a világ sem állandó”⁶⁷ – írta krónikájában.

Heinrich Ottendorf osztrák mérnökkari ezredes egy császári követség tagjaként 1662 végén – 1663 elején utazott Bécsből Budán keresztül Belgrádba. Útközben az olasz származású hadvezér, Raimondo Montecuccoli (1609–1680) megbízásából⁶⁸ nemcsak feljegyezte az útjába kerülő városok, várak, erődök jellegzetességeit, hanem közülük számosról – köztük Mohácsról is – vázlatrajzot is készített. Mohács mezőváros ismertetésekor Ottendorf is megemlékezik II. Lajos haláláról: „A Mohács körüli vidék igen sík és lapos föld. Ismert a szerencsétlen csata miatt, melyet Lajos magyar király Szolimán török császárral vívott itt. A folyó neve, melybe a király lovával belezuhant, Carassus; Mohácstól jó órányira folyik a Dunába, alig 20 láb széles, de igen agyagos és sáros. Száraz időben kiszárad, úgyhogy át lehet rajta menni és kocsizni, bár híd is van rajta.”⁶⁹

Ottendorf Georgiceóhoz hasonlóan figyelmet szentelt a Törökdombnak, ő azonban – mivel ekkor már elkészült – megemlíti a rajta lévő, árokkal körülvett faépületet is, melynek „emlékmű” funkcióját külön kiemeli: „Mohácson túl, fél mérföldre, közel a Dunához, kimagasló dombon, nagy deszkaépület áll, mint egy kéjlak, és árokkal van körülveve. Közéleben egy mély kút is van. Annak emlékére emelték, hogy Szolimán itt állította fel sátrát és első táborát, mikor Lajos király ellen hadba vonult és őt legyőzte.”⁷⁰

A világotató és történetíró török Evlia Cselebi (1611–1682) szintén 1663-ban látogatta meg Mohácsot, Köprülü Ahmed seregével utazva,⁷¹ melynek felügyelete alatt utazott vissza Ottendorf is.⁷² A csata leírása közben Cselebi megemlíti, hogy a dombon található faépület és kút – melynek történetét is ismerteti – számára Szulejmán győzelme mellett a csatában meghalt török harcosok emlékét is őrzi: „Azt a helyet jelenleg Hünkár tepe-szinek mondják. Mivel úgy tartják, hogy »az ima meghallgattatik«, felmennek rá és imádkoznak. Jelenleg a dombon egy fából készült kioszk van, melyet Haszán pasa budai vezír építtetett. Van egy bővizű kútja. Szulejmán kán e halmon imádkozott szétárt karokkal, s midőn az összes harcos áment mondott, láthatóvá váltak a hitetlen keresztiesek alakjai, s gázi Báli bég és Hüszrev bég előcsapatai a hitetlen sereggel csatázni kezdtek. [...] A mi muszlim hitharcosaink közül vértanúvá lett negyvenezer mohamedán holttestét Szulejmán kán összegyűjtette, és a halotti imát a mohácsi vár közelében, az említett Szulejmán kán dombja néven ismert magas dombon mondták el felettük valamennyi hitharcos részvéte-

⁶⁷ Fodor Pál: Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról. In: *Nekünk mégis Mohács kell*, 243.; Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 331–332.

⁶⁸ Heinrich Ottendorff: *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása*. Kiad., ford., bev. ellátta Hermann Egyed. [Szekszárd,] 1943. 15.

⁶⁹ Uo. 54–55.; *Nekünk mégis Mohács kell*, 226.; Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 332.; *Örök Mohács*, 479.

⁷⁰ Ottendorff: *Budáról Belgrádba*, 55.; Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 332.; *Örök Mohács*, 479.

⁷¹ *Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai, 1660–1664*. Előszó, szómagy., jegyz. átdolg. Fodor Pál. [Ford. Karácson Imre.] Bp., 1985. 202., 222–226.

⁷² Ottendorff: *Budáról Belgrádba*, 18.

lével, és ott temették el őket. Jelenleg a zarándokok búcsújáróhelye. E zarándokhely tetején magas, fából készült pavilon áll; mellette életvizet adó kútforrás található, az összes jövőmenő ennek tiszta vizéből merítve úzi el szomjúságát, s közben a kerbelai sík [...] és a mohácsi mező vértanúinak kíván örök nyugodalmat. E zarándokhely négy oldalán árok van, melyet a kegyes alapítványok patrónusa, Haszán pasa budai vezír ásatott, mondván: »Az itt eltemetett vértanúkat állatok ne rágják össze.« Egyszóval, látogatásra érdemes hely. Sok száz kegyes muszlim látta, és tanuskodott róla, hogy péntek éjjelente, valamint a kadr, a berát és miráds [...] éjszakáján sokszor világított fény e negyvenezer vértanú fölött.”⁷³

Mind II. Lajos haláláról, mind a mohácsi „emlékmű”-ről megemlékezik Lord Henry Howard (1628–1684), Norfolk hatodik hercege, I. Lipót (1640–1705) császár szolgálatában tett konstantinápolyi követi útját ismertető, 1671-ben Londonban megjelent beszámolójában⁷⁴ John Burbury, a követ kísérője: „A következő hely Baja volt, majd Mohács, ahonnan láttuk Szekcső várát, a kiváló Pálffy család ősi fészket. Ez utóbbi város nagyon végzetes volt Magyarország számára, itt veszett el ugyanis Lajos király, akinek a halála felől különböző dolgokat beszélnek.

A síkság, ahol a csatát megvívták, mintegy fél angol mérföldnyire van magától a helységtől, széles, nincsen rajta erdő és természeti akadályoktól is mentes, csak a szelíd Carassus folyik a közepén, oly lassan, hogy a felszíne szinte meg sem rezzen. Erre menekült a király, akinek az éjszaka sötétsége és az üldöző ellenségtől való félelem nem adott elég időt arra, hogy földerítse és kitapasztalja az ingoványos gázlót; lova belérohant és elesvén, megfojtotta a királyt fegyverzete súlyával. Azt mondják, hogy a nemesség nagy része, hat püspök, tízezer lovas és tizenkétezer gyalogos pusztult el ebben a csatában, amelynek emlékére Szulejmán, aki jelen volt, mint szemtanú, egy fából való alkotmányt emeltetett; ez ott áll mind a mai napig, de most már csupán arra szolgál, hogy menedéket nyújtson a nap hevétől menekülő állatoknak.”⁷⁵

Az itáliai utazó, Giovanni Francesco Gemelli Careri (1651–1725) 1689-ben Nápolyban kiadott, *Relazione delle Campagne d’Ungheria* című, a magyarországi törökellenes hadjáratokról is beszámoló könyvében úgy véli, hogy a famecsetet II. Lajos halálának és Szulejmán győzelmének emlékére építették fel. A szerző tudósított az emlék keresztény kápolnává átalakításáról is: „Mohácstól nem messze táboroztunk le, az ellenség pedig az általunk elhagyott helyen, az egykori famecsetből lett kápolna mellett, amit Szolimán emeltetett az elesett Lajos király és a maga győzelme emlékére, és a hamis próféta iránti hálájából elrendelte, hogy állandóan egy dervis imádkozzon ott.”⁷⁶

Emlékhelyként írja le a dombon lévő építményt 1687-ben a magyarországi hadjáratban – köztük a nagyharsányi, azaz az úgynevezett második mohácsi csatában, melyben a Lotaringiai Károly (1643–1690) által vezetett egyesült keresztény seregek legyőzték a tö-

⁷³ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 332–333. Vö. Evlia Cselebi török világutazó, 223–224.

⁷⁴ John Burbury: *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard from London to Vienna, and thence to Constantinople, in the Company of His Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councillour of State to His Imperial Majesty, &c. and Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet.* London, 1671. 97–99.

⁷⁵ Nekünk mégis Mohács kell, 228.; Örök Mohács, 491–492. Vö. Burbury: *A Relation of a Journey*, 97–99.

⁷⁶ Nekünk mégis Mohács kell, 229.; Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 333.; Örök Mohács, 493.

rök haderőt – részt vevő Heinrich Tobias von Hasslingen (1649–1713) vezérőrnagy, főszálmester is: „Felderítettük továbbá, hogy a mocsár mellett egy dombon (ami X^m-nél látható) megemlékezésül egy fa sátor van felépítve, ugyanis ezen a helyen állott a török császár sátra, amikor Lajos királlyal megütközött.”⁷⁷

A törökök által létrehozott „emlékművet” Paul Rycaut (1629–1700) angol diplomata is megemléltette a törökök történetét ismertető, több kiadást megért népszerű munkájában: „... ezt a győzelmet éppen azon a helyen érték el, ahol Lajos, az utolsó magyar király elpusztult, és ahol seregét Nagy Szulejmán szultán legyőzte, aki ennek emlékére fából mecsetet emeltetett [ott], amit évi nyolcszáz korona jövedelemmel látott el, hogy a der-visek – akik a török szerzetesek egy csoportja – napi áhítataikat és imáikat végezzék azon a helyen.”⁷⁸ A hadi út mentén található mohácsi Törökdomb valóban „kiemelkedő szerepet töltött be azon oszmán emlékhelyek körében, melyek a szent háború sikereire és Szulejmán szultán tetteire emlékeztették az igazhívőket, és a korabeli »propaganda« alapvető üzeneteit hordozták.”⁷⁹

Rycaut-nak az 1687. évi nagyharsányi csatát említő leírásában találkozunk azzal a nézetel, mely ezt a második mohácsi csatát a magyarok tragikus vereségét, a fiatal király halálát hozó első mohácsi csata „jóvátételeként”, az isteni igazságszolgáltatás példájaként értékelte: „...giving Thanks to God for this so remarkable a Success, which was the more observable, because this Victory was obtained in that very Ground, where Lodowick, the laft of the Hungarian Kings was Slain, and his Army Roured by Sultan Soliman the Magnificent...”⁸⁰ A szinte a második mohácsi csata időpontjától népszerű toposznak számos képi és irodalmi példáját ismerjük. Közéjük tartozik az a felszabadító háborúk idején, 1687-ben Philipp Heinrich Müller (1654–1719) által készített emlékérem, melynek előlapján Christoph Fuessl 1531 körül az 1526. évi mohácsi csata tiszteletére készített érmének csatajelenete, míg a hátlapján az 1687. évi, úgynevezett második mohácsi (nagyharsányi) csata ábrázolása látható.⁸¹ Ezt a szemléletet fejezte ki Dorffmaister Istvánnak a 18. század végén festett képpárja is, mely az 1526. évi vesztes és az 1687. évi győztes mohácsi csatát ábrázolta.⁸²

⁷⁷ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 333.; *Örök Mohács*, 493.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb, 345.

⁸⁰ Paul Rycaut: *The History of the Turks. Beginning with the Year 1679. Being a Full Relation of the Last Troubles in Hungary, with the Sieges of Vienna, and Buda, and all the Several Battles both by sea and land, between the Christians, and the Turks, until the End of the Year 1698, and 1699...* London, 1700. 245.

⁸¹ Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Bp., 1986. 14., 109. [78. kép]; G. Héri Vera: *A törökellenes háborúk emlékérméi*. Bp., 2009. 153. 320. tétel. „Az 1687. augusztus 12-i, második mohácsi csataként bemutatott nagyharsányi csatáról közzétett nyolcféle, látványos csatajelenetekkel illusztrált beszámoló és hadi jelentés is érzékeltette, hogy Buda végleges megtartásához erre a mezei csatában szerzett győzelemre, a potenciális felmentő sereg felőrlésére is szükség volt.” G. Etényi Nóra: John Roger Paas, *The German Political Broadsheet 1600–1700*. Vol. 12. (1686–1700.) Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2014. *Magyar Könyvszemle* 131 (2015) 370. A csata írott és képi forrásairól legújabbban lásd Polgár Balázs: A második mohácsi csata mítosza és valósága. I. In: Fodor-Varga: *Több mint egy csata*, 413–444., Tóth Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága. II. In: Fodor-Varga: *Több mint egy csata*, 445–462. Az emlékérem leírását és rézmetszetes illusztrációját lásd pl. Sigismund Schmidt: *Der eröffnete Teutsche Audientz-Saal...* I. Frankfurt–Leipzig, 1697. [Az érem leírása a 17. oldalon, VIII. tételként szerepel, az illusztráció mellett viszont – tévesen – VII. sorszám található.]

⁸² Vö. Papp: Az 1526. évi mohácsi csata, 185–186.

II. Lajos halálának említésével találkozunk egy, az 1687. évre készült, széles körben terjesztett, illusztrált francia falinaptáron. A Buda előző évben történt visszafoglalásának szentelt lapon egy allegorikus nőalak táblát tart a kezében, melyen a város rövid története olvasható Attila testvére által történt alapításától a Lotaringiai Károly vezetésével történt visszavételig. Mátyás király uralkodásáról a szöveg érdekes módon nem írt, a tévesen XI. Lajosként említett II. Lajos haláláról azonban igen: „Soliman II. Empereur des Turcs, la prit en 1526. ou Louis XI (!) Roy d’Hongrie & de Boheme perit avec plus de 20000 homes.”⁸³

Egy 1688-as falinaptár az előző évi nagyharsányi, vagy második mohácsi csata emléket örökítette meg („Defaites/De l’Armée des Turcs pres/de Mohats en Hongrie, par l’Armée Imperiale/Comandée par le Prince/Charles de Lorraine et/l’Electeur de Baviéie,/le 12. e jour d’Aoust./1687.”). A falinaptárt díszítő kis méretű látképek között szerepel a nagyharsányi hegy [Montagne de Harsa] is.⁸⁴ A nagyharsányi csata eseményeit mutatta be három másik, az 1688. évre készített francia falinaptár is.⁸⁵

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy bár az 1526. évi csata emlékezete a történetírásban, a helyi hagyományokban, illetve – alkalmanként a helyiek „idegenvezetése” alapján – a külföldi látogatók körében folyamatosan tovább élt, a városnak és a csata helyének a 17. század végéig nem ismerjük képi ábrázolását. A 16. század első felétől az európai közvélemény egyre élénkebb figyelemmel és növekvő aggodalommal fordult a Kelet-Európában folyó török háború hírei felé. A hadi eseményekről, várostromokról tudósító hírlevelek mellé gyakran mellékeltek sokszorosított grafikai illusztrációkat, Szigetvár 1566. évi török elfoglalásáról például – főleg német és itáliai mesterek munkájaként – már az ostrom évétől kezdve számos metszet készült.⁸⁶ 1800-ig kb. 100 látképet, csatajelenetet, ostromképet ismerünk Szigetvárról, melyek egyötöde 1600 előtt készült. Ezzel szemben 1800-ig összesen három Mohácsot ábrázoló metszetet tartunk számon, ezeket is 1687, vagyis a város visszafoglalása utáni időkből.⁸⁷ A mohácsi csatáról közvetlenül az események után kiadott német nyelvű hírlevelek illusztrációi még nem a csatát vagy annak helyszínét mutatták be, hanem a katonai zsánerképek műfajához tartozó, sokszor felhasznált, általános képi toposzokat

⁸³ Rózsa György: Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában. *Folia Historica* 4 (1976) 50.

⁸⁴ Uo. 55.

⁸⁵ „La Grande Victoire Rempotée sur les / en Hongrie, Entre Mohátz Et Ziclos le 12 e Aoust 1687...” Rózsa: Magyarország XVII. századi képe, 59–60. [9. kép]; „La / Snglante I Defaite / des Turcs / Par l’Armée / Imperiale / Commandée I pas leurs Altesses/ de Lorraine et Baviere I pres de la Ville de Siclos / au dessous de la Montagne / d’Arcsa I le 12. Aoust 1687.” Uo. 60–61. [10. kép]; „Le Triomphe de la Religion par le Zele des Princes Chrestiens.” A csatajelenet alatt cím: „Bataille de Mohas / gagné par les Imperiaux, / le 12 Aoust 1687.” Uo. 62.

⁸⁶ Legújabbán lásd a korábbi irodalom részletes ismertetésével Papp: A szigetvári hadi táj, 461–470.

⁸⁷ Vö. Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszetein. 1515–1800.* I–V. Bp., 2006–2018.

tartalmazó fametszeteket – várostrom,⁸⁸ kisebb csatajelenetek,⁸⁹ Landsknechtek küzdelme,⁹⁰ törökök kegyetlenkedése⁹¹ stb. – mellékeltek hozzájuk. Bár a közelmúltban felbukkant egy, a csata évében keletkezett ábrázolás⁹² és az illusztrációk közül a legrészletesebben jelenítette meg az ütközetet, ám hitelesnek ez sem mondható, hiszen az eseményt nem szemtanú rajzai alapján rögzítette.

Helyi megemlékezések és emlékműtervek

A csata és a fiatalon elhunyt király emlékének megőrkítésére irányuló törekvésként⁹³ értékelhetjük, hogy Esterházy László Pál (1730–1799) pécsi püspök 1787 körül – a győztes második mohácsi (nagyharsányi) csata centenáriuma alkalmából – Dorffmaister Istvánnal elkészíttette az első és a második mohácsi csata ábrázolását, illetve a csatában elhunyt II. Lajos háromnegyed alakos portréját⁹⁴ (3. kép). A nagy méretű, félköríves záródású csataképeket a püspök mohácsi nyaralójában helyezték el. Dorffmaister portréján a fiatal király azt az aranyozott díszpáncélt viseli, amelyet a 18. század végén II. Lajos egykori tulajdonának tartottak, s amely a bécsi Renngassén a császári fegyvertár [Zeughaus] reprezentatív termében [König-Ludwigs-Saal] volt kiállítva.⁹⁵ Ebben a páncélban látható II. Lajos

⁸⁸ *Hernach volget des Bluthundts der sich nennet eyn Türckischen Kayser gethaten, so er und die seinen, nach eroberung der Schlacht, auff den xxvij. tag Augusti ... an unsemr mitbrüdern der hungerischen Landtschafften... getriben hat...* [H. n.,] 1526. Címlap. OSZK Régi Nyomatványok Tára. Röpl. 66. Vö. *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae. Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. I–III. Composuerunt Elisabetha Soltész – Catharina Velenczei – Agnes W. Salgó. Bp., 1990. II. M 740.*

⁸⁹ *Hernach volget des Bluthundts, der sich nennet ein türckischen Keyser Gethaten, so er unnd die seinen, nach eroberung der Schlacht, auff den xxvij. tag Augusti ... an unsemr Mitbrüdern der ungerischen Landschafften... triben hat.* Basel, 1526. OSZK Régi Nyomatványok Tára. App. H. 189. A nyomtatvány két metszetet tartalmaz. Vö. *Catalogus librorum sedecimo, II. M 742.; New Zeytung. Die Schlacht des Türckischen Keyser mit Ludouico etwan König zu Vngern geschehen am tag Johannis entheuptung 1526.* [Leipzig, 1526.]

⁹⁰ *Eyn new lied von der schlacht die der Ungerisch Küinig und der Türck mit einander gethan haben. Im Speten thon.* Nürnberg, 1526. [Újabb kiadása: Nürnberg, 1530 körül.] Hans Schäufelin fametszete. Vö. Seláf Levente – Tóvizi Ágnes: Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról. *Magyar Könyvszemle* 130 (2014) 268–269.

⁹¹ *Hernach volget des Bluthundts, der sich nennet eyn Türckischen Keyser, Gethaten, so er und die seinen nach eroberung der Schlacht, auff den xxvij. tag Augusti ... an unsemr mitbrüdern der Ungrischen landschafften... getryben hat...* Nürnberg, 1526. Címlap. OSZK Régi Nyomatványok Tára. App. H. 188. Legújabban lásd Papp Júlia: Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben. *Magyar Könyvszemle* 135 (2019) 366–384. (Részletes irodalommal.)

⁹² Seláf-Tóvizi: Ismeretlen illusztrált röplap, 261–271. Vö. Papp: Az 1526. évi mohácsi csata, 166–168.

⁹³ A helyi emlékműállítási törekvésekről újabban lásd Nyárs Annamária: A mohácsi csata emlékművei a városban. *Belvedere Meridionale* 18 (2006) 7–8. sz. 70–82.; Veszprémi Nóra: A magyar történeti festészet kezdetei? A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején. In: *A magyar emlékezet-helyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai.* Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. Debrecen, 2013. (Loci Memoriae Hungariae 2) 266–273.; Barbarics-Hermanik: Türkengedächtnis in Ungarn, 275–298.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 592–616.

⁹⁴ Galavics: Dorffmaister István, 84–86.

⁹⁵ Legújabban vö. Papp Júlia: Adatok II. Lajos magyar király páncélos ábrázolásaihoz. *Művészettörténeti Értesítő* 69 (2020) 269–302. A magyar művelődéstörténetben fontos szerepet játszó páncélt, mely 1933-ban a

Dorffmaisternek az 1526. évi mohácsi csatát ábrázoló festményén is, amint szinte függőlegesen felemelkedő fehér lováról belesik a mocsárba⁹⁶ (4. kép).

A szakirodalomban eltérő nézeteket találunk annak a kőreliefnek a keletkezési idejéről, amelyik az 1766–1770 között Klimó György (1710–1777) pécsi püspök támogatásával épült mohácsi belvárosi római katolikus Szent Mihály-templom nyugati homokkő kapuportálja felett található és a lováról lezuhanó II. Lajost ábrázolja (5. kép). Egy 2006-os tanulmány forrás nélküli adata szerint a Dorffmaister-festményeket is megrendelő Esterházy László Pál pécsi püspök az 1790-es évek végén helyeztette a bejárat fölé a kőreliefet.⁹⁷ Egy 1936-os tanulmány szerzője ezzel szemben úgy véli, hogy „az érdekes kőrelief II. Lajos király lebukó alakját ábrázolja. 1826-ban készült.”⁹⁸ A kőreliefet az újabb kutatás szerint is 1826-ban helyezték az oromzatba, bár a szerző jegyzetben említi Boros László 1993-as írását, amely szerint a reliefet 1926-ban építették be a kapu fölé.⁹⁹ Az 1926-os dátum szerepel egy korábbi mohácsi útikönyvben is.¹⁰⁰ A relief stílusa alapján – úgy vélem – inkább a 20. század első felére tehetjük készítésének idejét.

3. kép. Dorffmaister István: II. Lajos.

Olaj, vászon, 1787. Mohács, Kanizsai Dorottya Múzeum.

bécsi Kunsthistorisches Museumból a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba került, s melyről 1939-ben állapította meg a kutatás, hogy valójában II. Zsigmond Ágost (1520–1572) lengyel király számára készült ajándék volt, a magyar kormány 2020 végén Lengyelországnak ajándékozta.

⁹⁶ A kompozícióhoz nagyon hasonló, erőteljes képpel elevenítette meg a bukás pillanatát a 16. század közepén II. Lajosról írt rövid életrajzában Paolo Giovio [Paulus Iovius] (1483–1552) is: „Maga a király, midőn reményét veszve menekülőre fogta, egy tóhoz ért, amelynek igen magas partja volt; amikor kifelé jövet megpróbált felkaptatni rajta, a lovát, amely egyenes nyakkal felágaskodott, maga felé húzta vissza; így aztán hanyatt esett, lovának meg fegyvereinek a súlya lenyomta, s a kétarasznyi örvény vízében megfuladt és meghalt.” *Örök Mohács*, 389.

⁹⁷ Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 70.

⁹⁸ Horváth Kázmér: Mohács. *Városkultura* 9 (1936) 9–10. sz. 100. (Illusztráció: 98.)

⁹⁹ Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 595. Vö. Boros László: Mohács építészeti és képzőművészeti emlékei. In: *Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára*. Szerk. Ódor Imre. Mohács, 1993. 239.

¹⁰⁰ Lenkey István – Tardos Mária: *Mohácsi séták*. Mohács, 1997.

4. kép.

Borsos József:
Az 1526. évi mohácsi
csata. [Dorffmaister
István festményének
másolata.] Részlet.
Olaj, vászon, 1837.
Mohács,
Polgármesteri Hivatal.

A mohácsi csata helyszínén a 19. század előtt elhelyezett emléketűkről kevés és ellentmondásos információk van. Batsányi János 1789-ben írt versében egy emlékoszlopot említ:

„Harmatozó homály borúl a' szemére,
Ha teként az Útas ez iszonyú térre;
Epedő szívvel dől oszlopod' kövére,
Népünk', 's ditsősségünk' temető-helyére!”¹⁰¹

¹⁰¹ Batsányi János: Székes-Fejér-Vári Professor Virág Benedek Úr' Társunkhoz. Kassán, Karátson' Havában, 1789. *Magyar Museum* 2 (1790) Első negyed. Vö. Batsányi János összes művei. I–IV. S. a. r. Keresztury Dezső – Tarnai Andor. Bp., 1953. I. (Versek) 295.; Debreczeni Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi. Egy nemzeti narratíva formálódása. In: *A magyar emlékezethelyek*, 210.; *Örök Mohács*, 563.

Az emlékoszlopra vonatkozó adathoz a költő lábjegyzetet is csatol: „Oszlopot emeltek a’ Mohátsiak azon szerentsetlen helyre, a’ hol II-dik Lajos Király, 1526. esztendőben, Kis-Asszony’ Hav. 29-dik napján, lovával eggyütt hanyatt a’ Tselye’ motsáros patakába le-fordulván, életét vesztette.” Péteri Takáts József 1797-es mohácsi utazásáról tudósító, említett írásában is beszámolt arról, hogy a malom környékén, ahol a közvélekedés szerint II. Lajos meghalt, látni lehet még „az oszlopnak alsó márványkövét, melyly régenten a szomorú esetnek emlékezetére volt emelve, s amellyet meg akar újíttani ő Excellentiája”.¹⁰²

5. kép. II. Lajos halála.

Homokkő relief a mohácsi Szent Mihály-templom bejárata fölött. [20. század eleje?]

S. Varga Pál szerint ugyanakkor, bár Batsányi többször foglalkozott Mohács témájával, csak 1824-ben tudta meg Juranits Lászlótól, hogy a csatamezőn „semmi emlékezetét nem látja ennek a gyászos esetnek” a látogató.¹⁰³ Juranits levelében beszámol arról, hogy Király József (1737–1825) pécsi püspök az emlékjel hiányától megdöbbenve 3000 forintos alapítványt tett misék tartására a mohácsi Kálvária-hegyen. „Batsányi egy [azóta elveszett] levelében az ominózus emlékoszlop felállítását is szorgalmazhatta, hiszen Juranits [fennmaradt] válaszában megnyugtatta, hogy a kápolnának az emlékmisék alkalmából történő feldíszítése betölti az emlékoszlop funkcióját. Batsányi mindenesetre törölte az oszlopra vonatkozó lábjegyzetet. [Az első emlékoszlop egyébként csak a század közepén készült el.]”¹⁰⁴ Orbán László is úgy véli, hogy Batsányi, aki sohasem járt Mohácson, „véltetően tévedett abban, hogy II. Lajos halálának feltételezett helyét emlékoszlop jelölte meg”.¹⁰⁵

Emlékkőről emblematikus Mohács-költeményében Kisfaludy Károly sem tud:

„Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni,
Fénytelen itt szunyad s kő se’ mutatja helyét!”

¹⁰² Takáts: *Péteri Takáts*, 57., 61. Vö. Galavics: Dorffmaister István, 84.; B. Szabó: *Mohács*, 470.; Barbarics-Hermanik: *Türkenedächtnis in Ungarn*, 281.; *Örök Mohács*, 571. Mohács temetőként való metaforizálódásáról, „ami előtérbe állítja az emlékezés aktusát és az emlékállítás gesztusát...” lásd Debreczeni: *Nemzeti nagylét*, 224–225.

¹⁰³ S. Varga Pál: „... keressetek alkalmat a hajdanra visszánézhetni...” Mohács emlékezhellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában. In: *A magyar emlékezhelyek*, 245. A tanulmányban Juranits Antal (1768–1837) neve szerepel, Batsányi azonban testvérével, Juranits Lászlóval (1765–1850) levelezett.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Orbán Debreczeni Attilára hivatkozik, aki szerint „ilyen egykorú emlékoszlopról nem maradt fenn adat...”. Orbán László: Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál. Identitásminták Kazinczy önéletrajzi szöveggyűjteményében – a kulturális emlékezhely gondolatának megjelenése. In: *A magyar emlékezhelyek*, 233.

Ha Péteri Takács József 1797-ben látta is még az emlékoszlop maradványát, az 1810-es évek végére eltűnhetett, Király József említett kezdeményezésének a mohácsi csata emlékének megörökítésére egyik oka ugyanis éppen az emlékmű hiánya volt: a „keserves emlékezetű mohácsi térséget, a melly mai napig mohácsi veszedelem mezejének nevezetik, keserves könnyhullajtással több ízben megjárván, és se azon szerencsétlen csatának, melly által 1526 esztendőben [...] a pogány dühösséggel bíró törökség édes hazánkat nem csak szeretett, és örök emlékezetet érdemlő Királyától Lajostól, életének legvirágzóbb huszonöt esztendejében, [sic!] keservesen megfosztotta, hanem azon kívül dicső nemzetünknek legnevezetesebb eleit, virágát [...] egy szerencsétlen ütközet által, tulajdon kiöntetett véreikből készített vér patakba, a szörnyű csata helyén elesett, hét megyés Püspökökkel együtt eltemette;

Sem pedig azon nagy isteni kegyelemnek, amely által időjártával megsegítetvén a pogány iga alól 1687-dik esztendőben szerencsésen kiszabadítottunk, legkisebb emlékeztető jelét sehol nem találván, külömb külömbféle gondolatokra vetemedtünk.”¹⁰⁶ A két mohácsi csata összekapcsolásával mint az isteni igazságszolgáltatás példájával tehát itt is találkozunk, a toposz néhány korábbi és korabeli megjelenésével ellentétben ugyanakkor a püspök nem említi a Habsburg-ház szerepét a felszabadító háborúban. A Király József halála után néhány évvel megjelent megemlékezés szerzője már a kezdeményezésnek a helyi emlékezeten túlmutató, országos jellegű kiterjesztését sürgette: „Olly sok és nagy hazafiak közt, millyenekkel hazánk nem szűkölködött, a’ pogány Török kiűzése oltá, valóban álmélkodva csudálom, hogy még Király Józsefnek jutott azon kérkedő szerencse, hogy ősei sirjára, ’s nemzete veszte helyére, tehetne emléket! melly bátor még kicsin is, de a’ nagy lelkű Király József’ követői által megnagyobbítható, és örökössé tehetendő! bátor illy köz gyász helyét, az egész Hazának szívéen hordozni illendő, ’s országos emléket tétetni dicséretes dolog volna!”¹⁰⁷

1816-ban, a csata 290. évfordulóján a Hétfájdalmú Szűz tiszteletére építtette Király József a katolikus temetőben az egyhajós, klasszicista Kálvária- vagy Csataféri kápolnát, mely pápai engedéllyel zarándokhely lett.¹⁰⁸ Emlékezhelyként értelmezték az épületet a magyar orvosok és természetvizsgálók egyesületének Mohácsra látogató tagjai is: „Azon a helyen, ahol a szerencsétlen csata állítólag befejeztetett, [...] vallásos emlék, szent kápolna, mely közönségesen kálváriának nevezetik, állíttatott fel Király József volt pécsi püspök által, a szerencsétlen mohácsi ütközet emlékezetét évenként ünneplendő és a mellette elhaladó utast minden időben a múlt kor szomorú történeteire figyelmeztetendő...”¹⁰⁹ Mivel a kápolnának a csataterre néző kilátója a sok használattól meg-

¹⁰⁶ *Örök Mohács, 576–577.* Vö. Méltóságos és Fő Tisztelendő Király József Pécsi Püspök emléke. *Tudományos Gyűjtemény* 13 (1829) IV. 56–60.

¹⁰⁷ Uo. 60.

¹⁰⁸ „A kápolna létrejöttét Makay György egykori mohácsi plébános szorgalmazta.” Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 70.; Barbarics-Hermanik: Türkenegedächtnis in Ungarn, 283.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 593–594.

¹⁰⁹ A magyar orvosok és természetvizsgálók Mohácson. In: *A magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai.* Pécs, 1846. 10–11. Vö. B. Szabó: *Mohács*, 496.; Barbarics-Hermanik: Türkenegedächtnis in Ungarn, 283.; *Örök Mohács*, 608.

repedt, 1856–1860 között Hild József (1789–1867) tervei szerint közadakozásból átépítették mai formájára. 1859-ben került ide Girk György (1793–1868) pécsi püspök ajándékaaként Dorffmaister két csataképe is, melyek az első, illetve a második mohácsi csatát ábrázolták, továbbá a II. Lajost ábrázoló portréja.

A korábban domináló egyházi kezdeményezések mellett az 1830-as évektől a mohácsi csata és a király halála emlékének megörökítésére irányuló világi törekvésekkel is találkozunk, a század második felében pedig már ezekre tevődik át a hangsúly.¹¹⁰ Mohács városa 1836. június 1-jén beadványban fordult Baranya vármegyéhez, hogy támogassa emlékműállítási kezdeményezésüket, tegyen közzé felhívást a környező megyékben is a tervezett emlékműre történő adakozásra és jelölje ki azt, aki az ügygel foglalkozna. Az irat a korábbi lokális megemlékezéseken túlmutatva az elvesztett csatát és a király halálát a „boldog Magyar Honnunk egyik, és leg nagyobb, de egyszersmind legszomorubb” veszedelmeként említi. A tágabb kitekintésre utal az is, hogy „az itten által kellő több nagy Tekéntetü Utazók, bennünket egy örök emlék szobor fel állítására” már többször felszólítottak. A vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében szereplő határozat a következő volt: „Ha a feltett célját a nevezett város elérni kívánja, azt annak útján önmaga kieszközölni törekedjen.”¹¹¹

A helyi emlékműállítási kezdeményezéseket a Pozsonyban Balásfalvi Orosz József (1790–1851) által kiadott és szerkesztett, hazai és külföldi híreket tartalmazó *Hirnök* című „Politikai lap”-ban 1842-ben megjelent írások országosan is ismertté tették. A mohácsi veszedelem emlékére emelendő oszlopról című, Nemes m. t. k. aláírású cikk szerzője Mohács bírójával és hivatali kollégáival folytatott beszélgetésére hivatkozva közli, hogy a „határaiton történt országos veszedelem emlékére Iidik Lajos királyt lóháton vasból öntve, még pedig azon helyre, hol éltét vesztette, czéljuk volna felállítani”.¹¹² A terv egyik indoka az, hogy „a gőz ereje által, utazásra noszított tudós világnak, lehessen oka, esetéről világoszerre híres városukat, gyakrabban is méltatni látogatásaikkal”. Abból a megjegyzésből, hogy a város hivatalnokai szerint „e célra már több ns megyék [nevezetesen Esztergom] segélyt ígértek” arra következtethetünk, hogy Mohács fentebb említett 1836-os kérését a vármegye továbbíthatta néhány megyéhez. A város képviselői már tárgyalásokat is folytattak hazai és külföldi vashámorokkal, de eddig nem találtattak „olly vashámor birtokos, ki illy collossális szobor elkészítését felvállalná”.

A szerző szerint a tervezett vállalkozás megvalósítása nemcsak a szobor gyorsan pusztuló anyaga, illetve óriási méretéből fakadó költségei miatt („a dús gazdag Bécs több óriási remekműve előtt is, megállván a criticus utazó, kérdéseket tehet; mit tehet ekkor az erőt [sic!] Mohács!?”) nem lenne szerencsés, hanem azért sem, mert semmi biztosat nem tudunk arról a helyről, ahol a királyt a halálos baleset érte. „Avvagy nincs e tudva a bíró ur és alkalmasint az egész mohácsi közönség előtt, hogy fáradságom s költségem nem

¹¹⁰ Barbarics-Hermanik: Türkengedächtnis in Ungarn, 297.

¹¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (= MNL BaML) IV.1.a–b. Baranya vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1718/1836. „1836. évben Mohács esedezik a vármegyéhez, hogy szólítsa föl a szomszédos vármegyéket a Csele pataknál emelendő emlékre való adakozásra.” Fölker József: *Mohács története*. Mohács, 1900. 60. Vö. Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 595.

¹¹² *Hirnök* 1842. február 3. [10. sz.] Vö. *Örök Mohács*, 605.

6. kép. Christoph Fuessl: A mohácsi csata emlékérmé. 1531 után.

kimélve, azon helynek kifürkészésére, hol a királyt lova agyonnyomta, mindent elkövetve, csak azzal kellett megelégednem, hogy a már bizonytalan, többen lévén különben is, azon vélekedésben, hogy ott most a Duna jár...” A lovas szobor helyett a püspöki nyaraló mellett egy „csonka-torony forma épület felállítását” javasolja, melynek belsejében a csatamezőn előkerült és később előkerülő „maradványokat” mutatnák be. „A terrassét veres márvánnyal szeretném borítva látni, s hasonló ülő padokkal környékezve, hol a középbe, a derék Ferenczi atyánkiától¹¹³ meghatározott illendő magasságú obeliscus a szerencsétlen eset, az eléggé ismert emlékpénzen levő modor szerint, szükséges magyar és német felírással vésetnék be.” Az emlékpénz, melyre a szerző utalt, feltehetően a Christoph Fuessl által 1531 körül Körmöcbányán készített érem, melyen csatajelenetet és a lovon ülő, páncélos királyt láthatjuk (6. kép). Az emlékérem ismert lehetett itthon, hiszen illusztrációja és leírása megjelent Schönvisner István (1738–1818) és Carl Gustav Heraeus (1671–1725) numizmatikai munkájában,¹¹⁴ s a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában is őriznek belőle négy példányt, melyek a Széchényi Ferenc által adományozott alapgyűjteményből származnak. A szerző ismerhette az emlékérmét más hazai gyűjteményekből is, mivel, ahogy írta: „valamint magam is ígértem a leendő conservatoriumba az említett sirhalmokból kikerült, számos fegyverdarabokat, s Lajos királynak néhány rendbeli kéziratát, úgy kezeskedem több ismerős jó hazafiakért is, hogy gyűjteményeikbe találtató, hasonló maradványokkal, örömmel fognak kedveskedni”. Az obeliszket tetejére jeleket helyezhetnének el, melyek informálnák az utazókat a csata török és magyar táborának egykori elhelyezkedéséről. A szerző nem kételkedik benne, hogy az emlékmű létrehozásához

¹¹³ Ferenczy István (1792–1856) szobrász.

¹¹⁴ Stephano Schoenvisner: *Notitia hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*. Budaë. 1801. 260. V. tábla. Nr. 182–183.; Carl Gustav Heraeus: *Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmter Männer vom vierzehnten bis zum achtzehnten Jahrhunderte in einer Folgenreihe von Schaumünzen*. Wien, 1828. 39., *Neue Land Tafel*, XXVIII. 7f. Az emlékéremről újabbban – részletes irodalommal – lásd Papp: Az 1526. évi mohácsi csata, 175–178.

„a kegyes földesur, Scitovszky excája¹¹⁵ [...] segédjobbját ne nyújtaná, holott a mohácsi község, az egész költséget alkalmasint, a maga erején is, kiállhatná.”

Az írásra néhány számmal később Még valami a mohácsi emlékről címmel reagáló Csajághy Károly szerint is bizonytalan II. Lajos halálának helye, s – mint láttuk – nem tartja hitelesnek a Dorffmaister csataképén is ábrázolt hagyományt, mely szerint a Csele-patak melletti csárda-malom közelében volt a baleset helyszíne. Megjegyzése, mely szerint „Esztergom megye lelkes Rendéi is” azt indítványozzák, hogy II. Lajos emlékművét ne a „Cselle csárdai kőhídra”, hanem az egykori csatatéren állítsák fel,¹¹⁶ szintén megerősíti, hogy Esztergom vármegye aktívan részt vett az emlékmű tervezésének folyamatában. Megemlíti a Király József által építtetett temetői emlékkápolnát, s írását azzal zárja, hogy a városban található püspöki nyaraló helyett inkább az egykori csatatéren, az emlékkápolna közelében kellene elhelyezni az emlékművet, hiszen az utazók „tán különben is örömebb sietnének hazánk e nagy temető helyére, hol nem léphetnek a nélkül, hogy viaskodva dicsőn elhunyt őseink nemzeti tiszteletre méltó hamvaikat lábaikkal ne illessék, hol minden porszem ereklje, minden fűszál gyászos emlék, szóval, *hol magyar csonton foly a patak vize s könnyektől sós annak ize!* Miért ne lenne tehát ugyan e vérmezőn az idők érczfogával daczolandó polgári emlék, hol már az egyházi emlék is létezik?!” [Kiemelés az eredetiben. P. J.]

Csajághy ugyanebben az évben A mohácsi szerencsétlen csata emlékére állítandó oszlop tárgyában némely jegyzetek címmel a *Hasznos Mulatságok* című, országos terjesztésű lapban újabb, az előzővel részben megegyező írást szentelt a tervezett emlékműnek. Megjegyzése, mely szerint „tán még közkölségen fog állítatni, hogy a nemzethez méltó emlék legyen, miután tekintetes Baranya megyének Rendéi legutóbbi közgyűlésöken országos ügyként elhatározzák ajánlatni a közelgő hongyülésre” az emlékmű felállítását, nemcsak azt jelzi, hogy a vármegye felkarolta az ügyet, hanem azt is, hogy a tervnek a „közelgő hongyülésre” való felterjesztésével az emlékmű létrehozása országos, nemzeti programmá vált. Csajághy itt is megemlíti a csatamezőn épült kápolnát, Király József kezdeményezését az emlékmisék tartására, s hogy a különböző ajkú és vallású népek azóta is megtartják évente augusztus 29-én az emléknapot a püspök rendelése szerint.¹¹⁷

Mohács városának emlékműállítási törekvései 1846-ban – mint a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában őrzött, sérült iratanyag¹¹⁸ jelzi – konkrétabb formát öltve folytatódtak. A város Bartalits Mihállyal¹¹⁹ elkészíttette II. Lajos emlékművének

¹¹⁵ Scitovszky János (1785–1866), 1836-tól pécsi püspök, 1848-tól hercegprímás és esztergomi érsek.

¹¹⁶ „Valóban kár, hogy legottan, vagy bár későbbben, kik még közelebb voltak ama boldogtalan időszakhoz, bár mi emlékekkel is nem jelelék e szerencsétlen helyet, így nem kellene a sötétben tapogatanunk, holott most minden fürkészésünknek vége *csak sejdítgetés*. – Végezetül mi az állítandó emlék helyét (alakjáról s mineműségéről nem szólok) illeti, csak azt mondom, hogy hitelesen nincs tudva. Lajos sírhelye, a hirszárnyalta terv szerint, semmi esetre se állíttassák a Cselle csárdái kőhídra, hanem inkább a gyászos emlékü csatatérre, mint ezt Esztergom megye lelkes Rendéi is indítványozák.”

¹¹⁷ *Hasznos Mulatságok* 26 (1842) 44. sz. 173–175. Vö. B. Szabó: *Mohács*, 493–494.; Barbarics–Hermanik: *Türken-gedächtnis in Ungarn*, 283.; Hasanović–Kolutác: *1526 helye és szerepe*, 595.; *Őrök Mohács*, 606–607.

¹¹⁸ MNL BaML IV.101.b. Baranya Vármegye Bizottmányának iratai 958/1848.

¹¹⁹ Bartalits legismertebb alkotása a pécsi székesegyház restaurálás előtti apostolszobor-sorozata volt. Vö. Sonkoly Károly: A pécsi székesegyház Bartalits Mihály készítette első apostolszobrai. *Janus Pannonius*

tervét, s azt a „Tekintetes Nemes Vármegye felszólítására” be is mutatta. Az emlékmű ügyében Perczel Imre, Baranya vármegye másod-alispánjának elnökletével bizottságot hoztak létre, melynek tagja volt többek között az emlékmű tervét a megye elé terjesztő Barthos Eduárd, Mohács város főbírája is. A szobor a korábbi tervvel ellentétben, s talán éppen az 1842-ben a sajtóban is megfogalmazott bírálathatására, nem vasból készült volna, hanem a „százados idő viszontagságoknak daczolandó legkeményebb tiszta porzsa kőből” faragná ki ezer ezüst forintért a pécsi szobrász. Mivel az emlékműre szánt adományokból még csak 400 pengő forint gyűlt össze, kéri a vármegyét, hogy a náluk lévő összeget küldjék el a városnak.

A terv végül nem valósult meg: 1848. május 26-án az 1846-ban felállított bizottság úgy határozott, hogy a „terv létesítése jobb időkre hallaszthatván, mostanra megszüntetik”, a célra összegyűlt pénzt „legcélyszerűbben, a’ közhaza oltárára teendő szabad adakozások közé” kell átcsoportosítani.

A csata lokális emlékének megőrzését célzó emlékállítási törekvésekre formai szempontból elsősorban Dorffmaister Istvánnak a 18. század végétől a mohácsi püspöki nyaraló úgynevezett „királysobájá”-ban, az 1850-es évek második felétől a mohácsi temető-kápolnában látható, említett festményei hathattak. Ahogy több visszaemlékezésből, útleírásból – Péteri Takács Józsefétől István nádoréig (1817–1867) – kiderül,¹²⁰ a püspöki palota azon terme, melyben a két csatajelenetet és II. Lajos portróját elhelyezték, az érdeklődők számára látogatható volt, s egy 19. század végi illusztráció alapján azt is tudjuk, hogy a csatajelenetekkel együtt II. Lajos páncélos képmása is ki volt állítva a kápolnában.¹²¹

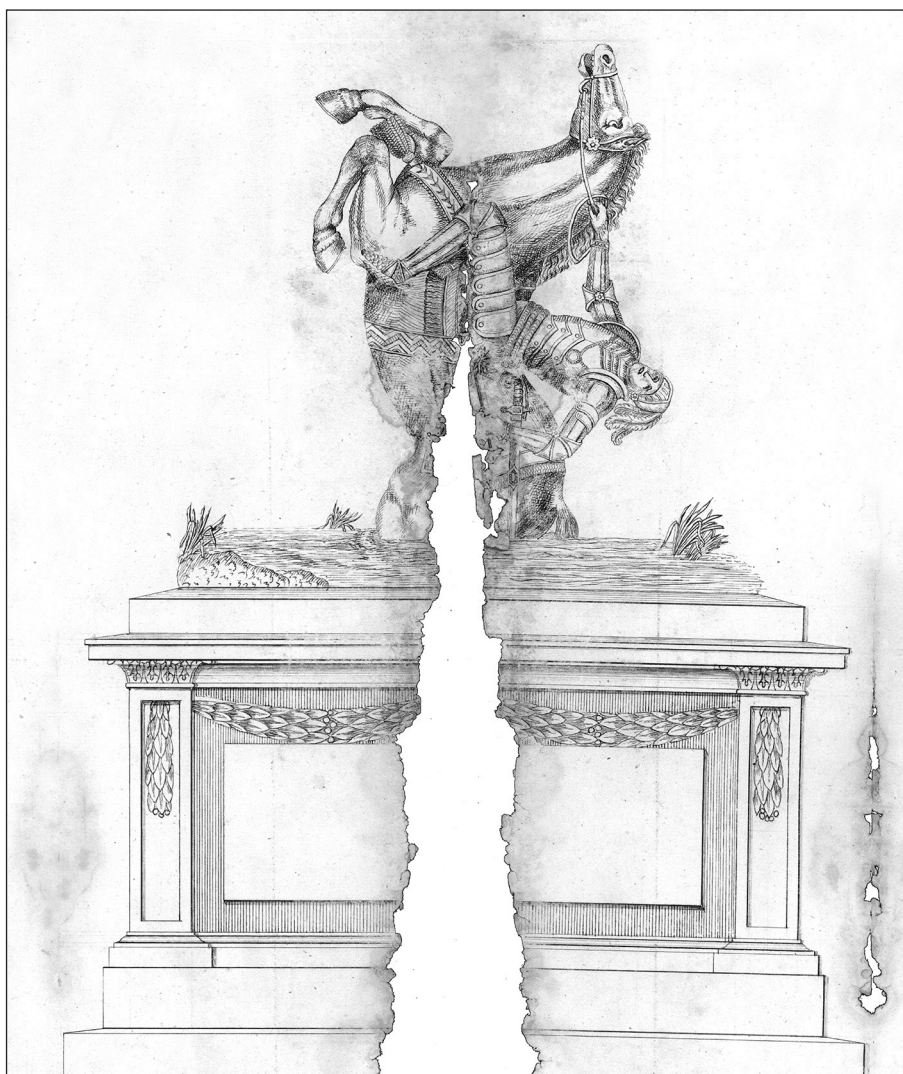
Bartalits Mihály fennmaradt tervrajza jól szemlélteti Dorffmaister István csataképének 19. századi ismertségét és népszerűségét.¹²² A „rajzolta Bartalits szobrász Pécssett

Múzeum Évkönyve. 29. (1984.) Fel. szerk. Uherkovich Ákos. Pécs, 1985. 257–301.

¹²⁰ Boros László: Dorffmaister Baranyában. *Művészettörténeti Értesítő* 21 (1974) 279–280.; Galavics Géza: A történelmi téma. In: *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Szerk. Szabolcsi Hedvig – Galavics Géza. Bp., 1980. 165.; Galavics: Dorffmaister István, 94.; Veszprémi: A magyar történelmi festészet, 264.

¹²¹ *Baranya multja és jelene*. I–II. Szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1896–1897. II. 372. Vö. Galavics: A történelmi téma, 165–166.

¹²² Ezt jelzi az is, hogy a fiatal Borsos József (1821–1883) 1837-ben Mohácson lemásolta a két csataképet és II. Lajos portróját. Borsos József: A mohácsi csata 1526-ban. Vázon, olaj, 114 × 188 cm, Mohács, Polgármesteri Hivatal. (Dorffmaister csataképének kicsinyített másolata); Borsos József: II. Lajos király képmása. Vázon, olaj, 107 × 73,5 cm. Magyar Nemzeti Múzeum. Történelmi Képcsarnok. Ltsz. 1649. Az 1838-ban befejezett festmény 1949-ben, a Parlamenti Múzeum megszüntetésekor került a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába. Vö. Rózsa György: A Magyar Történelmi Képcsarnok néhány újabb biedermeier képe. *Folia Archaeologica* 13 (1961) 292. A másolatokról lásd Bárány Ágoston: A vándor titkai. V. levél. *Társalkodó* 6 (1837) 363.; Galavics: A történelmi téma, 165.; Galavics: Dorffmaister István, 86.; *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Bp., 2000. 71., 114., 537. IX–9. tétel. [Kiállítási katalógus]; *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Szerk. Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005. 267–268. IX-2. tétel. [Kiállítási katalógus]; Zsuzsanna Farkas: Die Rezeption des Malers und Fotografen József Borsos (1821–1883) einst und heute. *Annales de la Galerie Nationale Hongroise/A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*. 2002–2004. Szerk. Gosztonyi Ferenc – Király Erzsébet. Bp., 2005. 9–10.; *Borsos József festő és fotográfus (1821–1883)*. Szerk. Veszprémi Nóra. Bp., 2009. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2009/4) 167–170. [Kiállítási katalógus]; Veszprémi: A magyar történelmi festészet, 265–266.; *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Főszerk. Sisa József. Bp., 2018. 110.; Stanislava Kuzmová: The Memory of Jagiellonians in the Kingdom of Hungary, and in Hungarian and Slovak National Narratives. In: *Remem-*

7. kép. Bartalits Mihály: II. Lajos emlékművének terve. Ceruzarajz, 1846. MNL BaML, Pécs.

1846.” jelzésű ceruzarajz kompozíciója (7. kép) egyértelmű hasonlóságot mutat az olajfestmény II. Lajos halálát ábrázoló jelenetével (4. kép).

Úgy tűnik azonban, hogy Bartalits előképe nem, vagy nemcsak Dorffmaister festménye lehetett. Bucsánszky Alajos (1802–1883) könyvkiadó¹²³ 1843-ban, tehát néhány évvel

bering the Jagiellonians. Ed. Natalia Nowakowska. London – New York, 2018. 76.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 592.

¹²³ Kovács I. Gábor: Bucsánszky Alajos útja a kalendárium- és ponyva-tömegtermeléshez. *Magyar Könyvszemle* 101 (1985) 1–17.; Uő: *Kis magyar kalendáriumi történet*. Bp., 1989. 113–119.

Bartalits rajzának elkészülte előtt, Pozsonyban, magyar és német nyelven is megjelentette (ekkor még a szerző neve nélkül) Bedeő Pál (1805–1873) egyházi író, katolikus plébános később számos újabb kiadást megért magyar történetét.¹²⁴ A gazdagon illusztrált kötetek fametszeteit, s feltehetően az előképként szolgáló rajzokat is – mint a címlapképen, illetve későbbi kiadások címlapelőzékén olvashatjuk – Bucsánszky sokat foglalkoztatott illusztrátora, a pozsonyi Mihalovits János, „a tónusos fametszés legelső magyarországi mestere, s a teljes magyar történelmet illusztráló első metszetsorozat megalkotója”¹²⁵ készítette. Az ambiciózus mester a kor szokásától eltérően nem elégedett meg az uralkodóknak az 1664-ben Nürnbergben megjelent, Nádasdy-féle *Mausoleum* nyomán készített portréja közreadásával: a képmásokat több részre osztott, széles keretben helyezte el, melyekben az ábrázolt életéhez kapcsolódó vedutákat, csatajeleneteket, eseményképeket látunk. Néhány uralkodó életrajzában – közéjük tartozik II. Lajos is – a portré mellett önálló jelenetet is találunk. II. Lajos halálos bukását az illusztrátor szokatlan módon a két kötetben különböző ábrázolásokkal tette szemléletessé. Míg a magyar nyelvűben található, J. Mihalovits jelzésű illusztráción a fiatal király a patakon átugrató lováról esik hátra, a német kiadásban¹²⁶ található fametszet (8. kép) kompozíciója nagyon nagy hasonlóságot mutat Dorffmaister festményének jelenetével: a páncélos, sisakos, sisakforgós, övében kardot viselő, jobb kezével a ló kantárszárát fogó király ugyanazzal a mozdulattal esik hátra felágaskodó lováról mindkét ábrázoláson, s a ló mellső lábainak és fejének tartása is megegyezik a képeken. Véleményem szerint kizárható a véletlen egybeesés, a Pozsonyban élő mester minden bizonnyal láthatta a Mohácson őrzött festményt (4. kép) vagy egy róla készült másolatot. Még nagyobb a hasonlóság Mihalovits fametszete és Bartalits ceruzarajza között. Az azonos kompozíción túl a két grafikai munkán olyan motívumegyezéseket találunk, melyek eltérnek a festményen látható részletektől. Ilyen a király által viselt, medállal díszített nyaklánc (ez nincs a festményen) és annak elhelyezkedése a páncélon, a bal kezében tartott buzogány, mely a Dorffmaister-kép ovális fejű, ékköves díszbuzogányával ellentétben mind Bartalits rajzán, mind a fametszeten egy tüskével megtűzdelt harci buzogány, illetve a lótakaró geometrikus mintázatának feltűnő egyezése. Hasonló, a Dorffmaisterétől eltérő mintázatú a két képen a combvért is. Míg Dorffmaister festményén II. Lajos felismerhetően a 18. század végén Bécsben őrzött, az ő egykori tulajdonának

¹²⁴ Bedeő Pál: *Magyarok története a vezérek' és királyok' képeivel*. [Kiad. Alois Bucsánsky.] Pozsony, 1843. [2. kiad.], Paul Bedeő: *Geschichte Ungarns mit Abbildungen der Anführer und Könige*. [Kiad. Alois Bucsánsky.] Preßburg, 1843. A kiadványban a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában Könyv 671. jelzeten található, címlap nélküli, ez idáig azonosítatlan, német nyelvű példányáról lásd Rózsa György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp., 1973. 77., 159.; Papp Júlia: Adatok II. Lajos ikonográfiájához. II. Lajos fiktív páncélos ábrázolásai. *Ars Hungarica* 46 (2020) 439–440.

¹²⁵ Kovács I.: Bucsánszky Alajos, 7.; Uő: *Kis magyar*, 118. Az 1848-as német kiadást és Mihalovits „érdekes népies fametszetei”-t említi Drescher Pál: *Régi magyar gyerekkönyvek*. 1538–1875. Bp., 1934. 142. tétel.

¹²⁶ Bedeő: *Magyarok története*, 102.; Uő: *Geschichte Ungarns*, 103. A két kötetnek a címlapképe is különböző. A történeti munka néhány évvel későbbi kiadásában (*Geschichte Ungarns mit Abbildungen der Anführer und Könige*. [Kiad. Alois Bucsánsky.] Pesth, 1848. 105.) egy harmadik, már nem II. Lajos bukását, hanem holttestének megtalálását ábrázoló jelenettel találkozunk. Ugyanez a jelenet tűnik fel egy Bucsánszky által két évvel korábban kiadott történeti munkában (Lányi Károly: *Magyar nemzet történeti képekkel, a nép számára*. Pozsonyban. 1846. 154.), illetve egy szintén nála megjelent könyv címlapján is (*A mohácsi ütközet, vagy II. Lajos király elveszte*. Írta Tatár Péter [Medve Imre]. Pest, é. n.).

8. kép. Mihalovits János: II. Lajos király halála.

Fametszet. In: Paul Bedeö: *Geschichte Ungarns mit Abbildungen der Anführer und Könige*.

[Kiad. Alois Bucsósky.] Preßburg, 1843. 103.

tartott, említett páncélt viseli, Bartalits rajzán és Mihalovits fametszetén a páncél ábrázolása stilizálttá vált. A könyvillusztráció (1843), illetve a ceruzarajz (1846) keletkezési idejéből arra következtethetünk, hogy Bartalits ismerhette a német nyelvű pozsonyi kiadványt, s a II. Lajos halálát ábrázoló illusztrációt előképként felhasználta emlékműterve elkészítésekor.

Az uralkodó – mint látuk – mind Dorffmaister festményén, mind Mihalovits János fametszetén, illetve Bartalits ceruzarajzán bal kezében egy buzogányt tart. Buzogányt látunk a II. Lajosnak tulajdonított páncél jobb „kezében” azon az Anton Widter (1809–1887) által készített fényképen is, mely a bécsi császári fegyvergyűjtemény legjelentősebb darbjait bemutató fotográfiákat tartalmazó, 1864-ben közreadott önálló albumban szerepel.¹²⁷ A fotográfia már a gyűjtemény korábbi tárhe-

9. kép. Holló Barnabás: II. Lajos halála.
Gipsz, 19. század vége. Magyar Nemzeti Galéria.

lye, a Zeughaus lebontása utáni, arsenalbeli új elrendezést mutatja be – míg a Zeughausban a II. Lajosnak tulajdonított páncélt egy lovon ülő figura „viselte”, az Arsenalban egy posztamensen helyezték el. Elképzelhető, hogy a buzogány már a Zeughausban része volt a páncél kompozíciójának – ezért látunk Dorffmaister festményén is buzogányt II. Lajos kezében – s egy darabig még az új, arsenalbeli kiállításon is együtt szerepeltek. A buzogánnyal a páncélról készült későbbi fényképeken, sokszorosított grafikákon már nem találkozunk. Míg azonban Widter fényképén egy gömbfejű buzogányt látunk, Dorffmaister 18. század végi portréján II. Lajos hasonló alakú, de ékkövekkel díszített díszbuzogányt tart – mintegy marsallbotként vagy jogarként felemelve – a jobbjában (3. kép). Ugyanezt a díszes buzogányt fogja a kezében a lováról lezuhanó fiatal király a soproni festőnek a mohácsi csatát ábrázoló festményén is (4. kép).

Holló Barnabásnak (1865–1917) a lováról leeső II. Lajost ábrázoló, később ismertetésre kerülő 19. század végi bronzszobrának (9. kép) kompozícióját 1962-ben Mérő József összefüggésbe hozta Bartalits tervrajzával: „Magáról a képről kivetített felfogás joggal hasonlítható össze Holló Barnabásnak II. Lajos király vesztét megörökítő ércszobrával.”¹²⁸ A hasonlóság okát ugyanakkor a közvetlen kapcsolat helyett inkább a közös előkép(ek)ben kell keresnünk.

¹²⁷ *Die Rüstungen im kaiserlich königlichen Arsenal zu Wien. Photographisch aufgenommen von Anton Widter, Correspondent der k. k. Central-Commission für Erhaltung der Baudenkmale und Mitglied des Wiener Alterthum-Vereines.* Wien, 1864. Vö. Bruno Thomas: *Die Wiener kaiserlichen Rüstkammern. Revue Internationale d'Histoire Militaire* 6 (1960) Nr. 21. 19., 26. [Bruno Thomas: *Gesammelte Schriften zur Historischen Waffenkunde.* Wien, 1977. Bd. I. 78–95.] Köszönöm Stefan Krausének a bécsi Kunsthistorisches Museum könyvtárában lévő példányról adott információit.

¹²⁸ Dr. Mérő József: A mohácsi csata emlékerve. *Dunántúli Napló* 1962. augusztus 26. 199. sz. 7.

A felágaskodó lováról hátrahanyatló király képi toposzával találkozunk az 1848-ban megnyílt, II. Lajos királyhoz címzett mohácsi gyógyszerár ajtóbélletét díszítő, Bach Márton bólyi asztalos által feltehetően az 1860-as évek körül faragott egyik reliefen is.¹²⁹

A 19. századi emlékmű

A mohácsi csatának és II. Lajos halálának az emlékműve végül magánkezdeményezésből valósult meg. A tetején nyugvó oroszlánnaal díszített, obeliszkszerű emlékművet 1864-ben Turcsányi Soma (1814–1894), a szabadságharc leverése után – börtönéveket és bujdosást követően – Mohács környékén letelepedő huszárfőhadnagy állíttatta.¹³⁰ Az adományozó párhuzamot vont Mohács és a szabadságharc bukása között: „Azt akarom, hogy a késő unokák sem feledjék soha, hogy csak az egész nemzet összetartozásával kerülhetjük el népünk tragédiáját, mert ez történt 1526-ban a mohácsi csatában, de szabadságharcunk is a széthúzás miatt bukott el.”¹³¹ Ez a gondolat megkérdőjelezheti azt a véleményt, mely szerint az emlékmű létrehozása „valószínűleg csupán helyi következménye volt II. Lajos a század közepén, az abszolutizmus légkörében kialakuló országos kultuszának”.¹³²

Halász Károly katonatiszt a *Hazánk s a Külföld* című folyóirat 1866. augusztus 26-i számában – tehát a csata napjának évfordulójához közel – megjelent, A mohácsi gyásztér. (A gyásznapi emlékünnepe alkalmából) című írása elején Kisfaludy Károlyt idézi, aki szerint a csatának „kö se’ mutatja helyét!”. Megemlíti ugyanakkor a Király József által építtetett emlékkápolnát, „e nagyszerű helynek némely részben megfelelő” épületet. 50 évvel korábban – írja – még semmi nem emlékeztetett Mohácson a csatára, „kivéve az országúton egy hidat, mely a Csellye patakán emeltetett, s melyen valamely kontár által mázolvolt: mint küzdi itt a király, ki állítólag e helyeken hunyt volna el, a halál-harcot. De a régi híd már rombadólt, s vele együtt a híd falára alkalmazott festvény is elenyészett.

¹²⁹ A mohácsi csata. In: *A Janus Pannonius Múzeum füzetei*. 19. Összeáll. Parádi Nándor. Pécs, 1980. 21. [Vezető a Kanizsai Dorottya Múzeum kiállításához]; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 596. Az ajtóbéllet másik, II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló jelenete előképül Székely Bertalan festménye szolgált. Habsburg Mária portréját Hans Maler von Schwaz (1490 – 1529 után) 1519-ben készült – a Kunstsammlung der Veste Coburgban őrzött – festménye vagy annak másolata alapján készítette a faragó mester, míg II. Lajos arcképének előképe nagy valószínűséggel az *Armamentarium Heroicum* Giovanni Battista Fontana és Dominicus Custos rajza nyomán készült, említett egész alakos képének a fejrésze lehetett.

¹³⁰ Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 71–72.; Barbarics-Hermanik: Türkenedächtnis in Ungarn, 287.; B. Szabó: *Mohács*, 510. Vö. Sinkó Katalin. Historizmus – Antihistorizmus. In: *Történelem – kép*, 108–109. Halász Károly 1866 augusztusában megjelent beszámolója, mely már ismerteti az emlékművet, ellentmondani látszik Hasanović-Kolutác: Andrea adatának, mely szerint a Csele-patak mellett „emlékoszlopból 1868-ban lett valóság, amikor Turcsányi Soma állami útbiztos, volt 1848-as honvédtiszt saját költségén emeltetett egy emlékoszlopot, amelynek megépítéséhez a város telket és háromezer darab téglát adományozott”. Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 596. Fenntartással kell kezelnünk Barbarics-Hermanik Zsuzsa állítását is, mely szerint az emlékművet díszítő képen egyértelműen kimutatható Székely Bertalan II. Lajos holttestének megtalálása című festményének a hatása (Barbarics-Hermanik: Türkenedächtnis in Ungarn, 287.), mivel – mint látni fogjuk – a festmény előképe Dorffmaister István mohácsi csatát ábrázoló monumentális alkotásának egyik részlete volt.

¹³¹ Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 71.

¹³² Sinkó: *Historizmus*, 108.

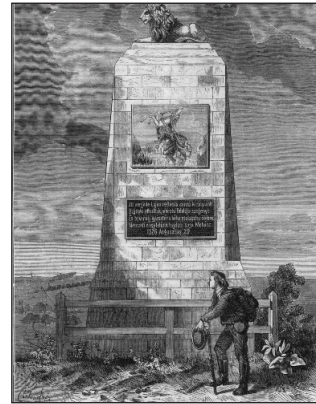
A jelenlegi hídon semmi nyoma valamely emléknak...”¹³³ Megemlíti a kápolnában elhelyezett két csataképet, s hogy „évenkint, az aug. 29-iki gyászünnepek alkalmával közszemlére kitétetni szokott II. Lajos magy. király arcképe; továbbá: amint II. Lajost az iszapsírból kivesszik”. Az arckép feltehetően Dorffmaister festménye volt, arra vonatkozóan azonban, hogy ez utóbbi ábrázolás mi lehetett, nem találtam adatot. A téma két legismertebb megfogalmazása, Orlai Petrics Soma és Székely Bertalan eredeti festménye biztosan nem, hiszen az első Debrecenbe, a második a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Talán közülük valamelyik képről készített festmény vagy metszetmásolat, talán egy lappangó műalkotás lehetett.

Halász leírja a gyászünnepeket, melyen a céhek zászlaik alatt vonulnak fel, s melyet este a hazafias beszédek mellett táncmulatság koronáz meg, majd ismerteti a Turcsányi Soma által állíttatott emlékművet: „Hol Lajos állítólagos iszapsírja volt, ott a most kicsinyke Cselye-patak egy malomkereket hajt, mely malom előtt az országúton 3 ölnyi magas emlékoszlop emelkedik, egyes emberek buzgóságából, téglából épült négyszögben. Ennek egyik részén II. Lajos látható, amint fehér lováról lehanyatlik. A szobor felett kőből faragott oroszlán szunyad. A festett kép alatt márványba vésvé e szavak állnak: »Itt vergődé Lajos retentő sorsú királyunk« s erre következőleg egy aranyozott irányt mutató kéz.

Továbbá: »Bajnoki itt hunytak!« s végre:

»És te virulj gyásztér a béke malasztos ölében,
Nemzeti nagylétünk hajdani sírja, Mohács!«¹³⁴

Az emlékművet s az azt díszítő, feltehetően fémre festett olajképet, melyen – mint Halásznál is olvashatjuk – II. Lajost látjuk, amint fehér lováról lebukik, egy korabeli ábrázolásból is ismerjük. A *Magyarország és a Nagyvilág* című újság 1874. évi augusztus 30-i – tehát ismét az évforduló idején megjelent – számában A mohácsi csata emlékszóba Mohács mellett című, szerző nélküli írásához az emlékművet ábrázoló fametszetet mellékeltek¹³⁵ (10. kép). A cikk részletesen beszámolt az emlékmű történetéről: „Néhány évvel ezelőtt egy lelkes hazánkfia, az 1848-ki szabadságharcz egyik vitéze: Turcsányi Soma maga vállalkozott rá, hogy addig is, míg a nemzet megemlékezik kegyeletes kötelességéről, ő a maga költségén fölállít egy egyszerű emlékkövet a mohácsi csatatéren. Az emlékkő a derék hazafi terve, felügyelete mellett és költségére 1866-ban csakugyan felállíttatott s 1871-ben kijavíttatott. Ezt mutatja mai rajzunk. De az idő azóta is már nagyon megrongálta s félig-meddig roskadozó álla-

10. kép. A mohácsi csata emlékszóba Mohács mellett. Fametszet. *Magyarország és a Nagyvilág* 1874. augusztus 30.

¹³³ Vö. Barbarics-Hermanik: *Türkengedächtnis in Ungarn*, 281.

¹³⁴ *Hazánk s a külföld* 1866. augusztus 26. 34. sz. 542–543. Vö. B. Szabó: *Mohács*, 510.; *Örök Mohács*, 627–628.

¹³⁵ *Magyarország és a Nagyvilág* 1874. augusztus 30. 35. sz. 427. (Szöveg: 428–429.) Vö. B. Szabó: *Mohács*, 511.

potban áll ott. Több derék hazafi ott a helyszínén már régebben belátta, hogy e nagy emlékü helyen az országhoz méltóbb emlékkőnek kellene állani s Mohácson alakult is egy társaság, mely e cél valósítását tűzte ki földadatául s mely a hazai közönséget ismételten fölhívta adakozásra. Az egylet elnöke Kóbor Antal mohácsi prépost plébános, jegyzője Garay Alajos lelkész ur, kik buzgón elkövetnek mindent a kegyeletes cél biztosítására; azonban eddig még, fájdalom, működésüknek nem volt annyi eredménye, hogy az uj, a nemzethez méltó emlékkő felállítása közel jövőben várható lenne.”¹³⁶ A lokális megemlékezésen túlmutató, az országhoz, a nemzethez méltó emlékmű eszméje tehát itt is felűnik. Az újság illusztrációján olvasható a festett tábla alatt elhelyezett szöveg is:

„Itt vergőde Lajos rettentő sorsú királyunk.
Bajnoki elhulltak, nincs ki feloldja szegényt.
És te virulj gyásztér a béke malasztos ölében,
Nemzeti létünk hajdani sírja Mohács!
1526 Augusztus 29.”

A felirat eltér a mostani emlékművön olvashatótól:

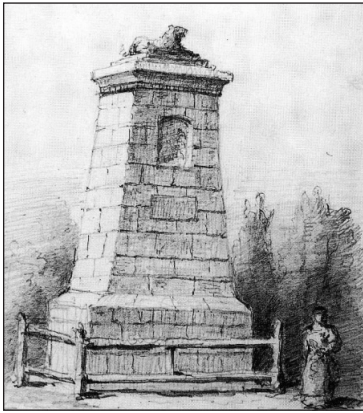
„Itt vergőde Lajos rettentő sorsú királyunk.
Sülyedező lova ércz-himzetű terhe alatt.
Hasztalanul terjeszti kezét, nincs, nincs ki segítse!
Bajnoki elhulltak, nincs ki feloldja szegényt.
És te virulj gyásztér a béke malasztos ölében,
Nemzeti létünk hajdani sírja Mohács!”
Kisfaludy Károly: *Mohács*

Az illusztráción jól látszik, hogy az egykori festmény előképe nagyon nagy valószínűséggel Dorffmaister Mohácson őrzött csataképe a király halálát ábrázoló jelenete (4. kép) volt. A Dorffmaister festményén láthatóhoz hasonló mintázatú páncélt viselő II. Lajos ugyanazzal a mozdulattal hanyatlik a mocsárba felágaskodó lováról, ahogy azt a soproni festő képén és Bartalits ceruzarajzán látjuk, bár itt nincs a király kezében buzogány, a bal kezével a kantárszárát fogja. A Halász Károly által említett régi, 1866-ra már összedőlt hidat egykor díszítő, „valamely kontár által” készített festményről ugyan, melyet – úgy tűnik – a cikk szerzője még látott, nem találtam adatot, valószínűsíthető, hogy a „halál-harcot” vívó II. Lajost ábrázoló régebbi festmény is ezt a városban közismert ikonográfiai típust vette át.

Az emlékművet két rajzán Ujházy Ferenc is megörökítette. Bár a Magyar Nemzeti Galériában őrzött rajz kelte a *Történelem – kép* című 2000-es kiállítás katalógusa szerint 1856,¹³⁷ az emlékmű – mint láttuk – 1864-ben készült el, a ceruzával beszámozott lapokat

¹³⁶ *Magyarország és a Nagyvilág* 1874. augusztus 30. 35. sz. 429.

¹³⁷ Sinkó: *Historizmus*, 109.; Ujházy Ferenc: *Vázlatkönyv*, 24 lappal, 1882. (Az Írók és Művészek Egyesületének kirándulásáról) 125 × 195 mm. Ltsz. 1923-2027.

11. kép. Ujházy Ferenc:
A mohácsi emlékmű.
Ceruzarajz, 1882.
Magyar Nemzeti Galéria.

12. kép. Cserna Károly: A mohácsi csatatér.
In: Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*
(1440–1526). Bp., 1896. 506. oldal után.
[Könyvillusztráció.]

tartalmazó kis vázlatfüzet első lapján pedig a „82-ből” felirat olvasható. A vázlatfüzet harmadik lapján látható, Csele-patak feliratú rajz háttérben látszik az emlékmű, míg a negyedik oldal Mohács–Csele-patak emlék feliratú rajza egészen közelről ábrázolja az obeliszket¹³⁸ (11. kép). A feliratot tartalmazó tábla fölött (szövege nem olvasható), egy álló téglalap alakú, felül enyhe ívben záródó bemélyedést látunk, az azonban a rajz alapján nem állapítható meg, hogy 1882 körül volt-e még benne valamilyen ábrázolás. Annak oka, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág* említett, 1874-es fametszetén egy arányaiban az Ujházy rajzán lévő bemélyedésnél nagyobb, körülbelül négyzet alakú táblát látunk, talán az volt, hogy a fametszet készítője pontosan akarta ábrázolni az akkor még jól látható festményt, s ehhez nagyobb felületen kellett azt bemutatni.

Az emlékművet láthatjuk azon a rajzon is, melyet Cserna Károly készített a Szilágyi Sándor által szerkesztett, *A magyar nemzet története* című millenniumi sorozat negyedik, a Hunyadiak és a Jagellók korát bemutató kötete számára, ezen azonban a felirat táblája fölött már csak az obeliszk hámló burkolatát látjuk¹³⁹ (12. kép). Zelesny Károly fényképén is (13. kép), mely a Baranya megye történetét ismertető 19. század végi monográfiában jelent meg,¹⁴⁰ Cserna rajzához hasonlóan az emlékmű feliratos táblája fölött már csak a hámló vakolat látható.

A hivatalos emlékműállítási törekvések Turcsányi Soma kezdeményezésének megvalósulása után is folytatódtak. Az 1871-ben alakult, a *Magyarország és a Nagyvilágban* is említett emlékszoboregylet 1883-ban Stájevics Pál elnökletével újjászerveződött, új emlék-

¹³⁸ Sinkó: *Historizmus*, 109. [5. kép.]

¹³⁹ *A magyar nemzet története*. I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1895–1898. IV.; Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. Bp., 1896. 506. oldal után; Cserna Károly: *A mohácsi csatatér*. [Vászon, 270 × 370 mm.] Vö. Szendrei Ákos: „Mohács-kép” a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi *A magyar nemzet történetében*. In: *A magyar emlékezethelyek*, 299.

¹⁴⁰ *Baranya multja*, II. 387. Vö. Nyárs: *A mohácsi csata emlékművei*, 72. [3. kép.]

13. kép. Zelesny Károly:
A mohácsi emlékmű.

In: *Baranya multja
és jelene.* I–II.

Szerk. Várady Ferenc.

Pécs, 1896–1897. II. 387.

[Könyvillusztráció.]

mű felállítását azonban sem ez, sem az 1896-ban Kardos Kálmán főispán és Szily László alispán védnökségével létrejött, a „legkiterjedtebb országos gyűjtést” elindító – 1900-ig körülbelül 15 000 forint gyűlt össze – emlékműbizottság nem tudta elérni.¹⁴¹ Helyette 1896–1897-ben közadakozásból újjáépítették a Turcsányi-féle emlékművet. Az oroszlanos obeliszk Jiratkó Albin (1849–1903) műve, az új bronzreliefet Kiss György (1852–1919) készítette¹⁴² (14. kép). Az oszlop keleti oldalának szövege: „Magyarország ezeréves fennállásának emlékére az ország lakosainak hazafias adományából emelte Mohács város közönsége 1897.”¹⁴³

A Turcsányi Soma által az 1860-as években állított obeliszk emléktáblája, melyet feltehetően az 1896–1897-es átalakításkor távolítottak el, az 1970-es években előkerült. „Megtalálták azt a II. Lajos emléktáblát, melyet még Turcsánkai Turcsányi Soma 48-as honvéd huszárfőhadnagy állíttatott a Csele patak mellett a sombereki útelágazásnál. Az alig hetven centiméter széles és ötven centi magas süttői kőlapot dr. Legányi Jenő egy mohácsi parasztház udvari kövezetében látta meg. A kőlapra Kisfaludy Károly Mohács című költeményének több sorát

14. kép. Kiss György: II. Lajos halála.
Bronzrelief a mohácsi csata emlékművén.

1895 körül. Mohács.

¹⁴¹ Fölker: *Mohács története*, 60.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 598.

¹⁴² Bucsky Mihály: *Kiss György*. Pécs, 1975. 161.; Sinkó: *Historizmus*, 114.; Nyárs: *A mohácsi csata emlékművei*, 71–72.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 596. Az emlékműről a korabeli sajtó is beszámolt. *Pl. Új Idők* 1899. február 19. sz. 173. (illusztráció: 169.); *Műcsarnok* 1899. március 5. 10. sz. 144.

¹⁴³ Füzes János: *Megtalálták Mohácson II. Lajos emléktábláját*. *Dunántúli Napló* 1976. január 25. Vö. <https://www.kozterkep.hu/1124/ii-lajos-emlekmu>. (Legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.)

vésték. Az idézet nem szöveghű: „Itt vergőde Lajos rettentő sorsú Királyunk/Bajnoki elhulltak nincs ki feloldja szegényt/És te viruly gyásztér a béke malasztos ölében/Nemzeti nagy létünk hajdani sírja Mohács.” Alatta egy irányt mutató kéz, amely valószínűleg a Cselére irányult.¹⁴⁴

Úgy tűnik, Kiss György 19. század végi reliefjének az előképe is vagy az emlékmű korábbi, festett fémlemeze, vagy Dorffmaister festményének II. Lajos halálát ábrázoló jelenete lehetett, a kiváló akadémiai szobrász művének kvalitása azonban mindkét lehetséges előképét felülmúlja. Hasonlóságot találunk mind a felágaskodó ló s a róla leeső király kompozíciójában, mind a páncél megmintázásában. A korabeli sajtó is hangsúlyozta, hogy a „Mohács közönsége” által megbízott szobrász reliefjén „históriailag értékes részleteket örökít meg, mert a király arcképét és vértezetét egykoru emlékek nyomán mintázta s az ily történeti témák e sokszor elnagyolt kellékének is híven megfelelt.”¹⁴⁵

A dombormű másolata szerepelt az 1899-es nemzetközi műcsarnoki kiállításon is. „Kiss György derék régi szobrászunk a mohácsi csata emlékművének kisebb mintáját állította ki domborműben. II. Lajos király éppen lehanyatlik a Csele patakba lovastól együtt. A sikerült szobrászati mű három méternyi nagyságban a mohácsi csatatér új emlékművét fogja díszíteni. Gondosan kivitt, szép munka.”¹⁴⁶ A háromméteres nagyság valójában az egész emlékműre vonatkozik, a relief ennél jóval kisebb méretű. Kiss György domborműve szolgált előképtül ahhoz a 83 × 58 mm nagyságú, Szeiler József által készített, préselt rézlemez plaketthez, amely 1926-ban, a mohácsi csata 400. évfordulójára készült, s amely értékesítésének teljes bevételét a tervezett fogadalmi templom javára fordították.¹⁴⁷

Az ágaskodó lováról leeső király képi toposzával találkozunk – mint láttuk – Holló Barnabás bronzszobrán¹⁴⁸ is (9. kép), melynek előterében a sással, náddal benőtt patakpart éppúgy feltűnik, mint Dorffmaister festményén vagy Kiss György reliefjén (14. kép). Az 1898-ban a Műcsarnokban a Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatán kiállított,¹⁴⁹ kb. 150 cm magasságú szobrot az állam megvásárolta a Szépművészeti Múzeum részére, majd 1904-ben állami letétként a pécsi városi múzeumba került,¹⁵⁰ ahol az 1960-as évek elején még megtalálható volt.¹⁵¹ A Magyar Nemzeti Galéria őrzi a szobor feles méretű (70,5 cm-es) gipszplasztikáját, amelyet 1918-ban vásárolt a Szépművészeti Múzeum.¹⁵² Holló szobrán

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ *Új Idők* 1899. február 19. 8. sz. 173.

¹⁴⁶ *Vasárnapi Ujság* 1899. április 23. 17. sz. 279. (Illusztráció: 276.)

¹⁴⁷ *Új Dunántúli Napló* 1996. augusztus 29. 235. sz. 6.

¹⁴⁸ Goda Gertrúd: Holló Barnabás (1865–1917) élete és munkássága. A *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 44. Szerk. Varga László – Viga Gyula. Miskolc, 2005. 407.; Goda Gertrúd: *Holló Barnabás*. Miskolc, 2016. 16., 44., 47., 56., 92. Az eredeti szobor ismereteim szerint lappang. Vö. Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 612.

¹⁴⁹ *Vasárnapi Ujság* 1898. április 24. 17. sz. 281. (Illusztrációval.)

¹⁵⁰ Ltsz. 61.105. Vö. Marosi Arnold: A múzeumok és Pécs. In: *A ciszterci rend pécsi Róm. Kath. Főgimnáziumának Értésítője az 1904–1905-ik iskolai évről*. Pécs, 1905. 28.; Pusztai József: 75 éve nyílt meg Pécs első múzeuma. *Dunántúli Napló* 1979. november 25. 323. sz. 10. „A kőfaragványok társaságában itt állt ma a mohácsi múzeumban látható Holló Barnabás: II. Lajos lovas szobrának, 1900-ból való alkotása...” Boros László: Szőnyi Ottó, az első pécsi múzeumigazgató (1876–1937). *Pécsi Szemle* 7 (2004) 1. sz. 94.

¹⁵¹ A szobor „a pécsi Janus Pannonius Múzeum művészettörténeti osztályának udvarán van.” Dr. Mérő József: A mohácsi csata emlékerve. *Dunántúli Napló* 1962. augusztus 26. 199. sz. 7.

¹⁵² Ltsz. 5236. Vétel 1918-ban. Vö. *Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értésítője* 23 (1930) 1–4. sz. 17.

egyértelműen kimutatható Kiss György reliefjének hatása, valószínűnek tűnik tehát, hogy előképe nem közvetlenül Dorffmaister vagy Borsos festménye, hanem a bronzrelief volt.¹⁵³ Tanulmányozhatta ugyanakkor – vagy képen, vagy az 1896-os Ezredéves Kiállításon – az ott bemutatott páncélt is, mert a gipszváltozaton stilizáltan megjelennek az azt díszítő, rombuszokban elhelyezett kereszt alakú vágások, amelyekkel Kiss reliefjén, illetve Holló szobrának a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeumban található másolatán nem találkozunk.

Az 1926-os emlékmű terve

A csata 400. évfordulójára (1926) Mohács központi részére tervezett, s csak részben kivitelezett építkezések fontos eleme lett volna a fogadalmi templom mellett elhelyezkedő emlékmű: „Ez tulajdonképpen egy, a templomhoz csatlakozó hatalmas árkádsor, amelynek baloldalán az 1529-iki [sic!] csata, jobboldalán az 1687-iki, u.n. II. mohácsi csata emlékét örökíti meg. A baloldali árkádsor 25 oszlopon nyugszik, vagyis annyin, ahány vármegyéje van Csonka Magyarországnak [...] Az árkádsor közepére, a hadvezérek elé kerülne II. Lajos király lovasszobra...”¹⁵⁴ – olvashatjuk Horváth Kázmérnak, a mohácsi fogadalmi templom építő bizottsága titkárnak a beszámolójában. Az árkádsorral a tervező a magyar hazafiságnak akart emléket állítani: bal oldalára a mohácsi csatában „hősi halált halt hét püspök és kilenc főúr domborműve, illetve egész alakos szobra került volna [...] a másik árkádsor szoboralakjai pedig a törökellenes harcok, de főleg az 1687-es győztes nagyharsányi csata vezéreit kívánták megjeleníteni.”¹⁵⁵ Az árkádsor városháza felőli homlokzatán 13 főúr, 12 birtokos nemes és 50 közvitéz nevét is megörökítették volna. A Baksi Balázs győri püspököt és Tomori Pál kalocsai érseket ábrázoló domborműveket már meg is rendelték, kivitelezésük azonban a világháború miatt elmaradt. A visszafoglaló háborúk emlékét megörökítő jobb oldali árkádsorba Lotaringiai Károly, Savoyai Jenő, Bajor Miksa, Badeni Lajos, Pálffy János, Zrínyi Ádám, Batthyány Ádám és mások kőből faragott reliefjei kerültek volna, az árkádsor homlokzatára pedig márványba vésve még 5 főúr, 10 köznemes, 20 közvitéz neve.¹⁵⁶

A vesztes első és a győztes második mohácsi csata együtt történő ábrázolása – mint láttuk – a 17. század végén és a 18. században igen népszerű volt, részben az isteni igazságszolgáltatás példájaként, részben – egyfajta birodalmi szemlélettel – annak hangsúlyozásaként, hogy amit a Magyar Királyság elvesztett, azt a Habsburgok által vezetett egyesült

¹⁵³ A szobor másolata ki volt állítva a Kanizsai Dorottya Múzeum 1976–2006 között látogatható állandó kiállításán. Vö. Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 612.

¹⁵⁴ Horváth Kázmér: A mohácsi csata emlékműve. *Városkultura* 9 (1936) 9–10. sz. 106–108. Vö. Tihanyi János: *Tájékoztató a mohácsi csataterület emléktemplomáról*. Bp., 1956. (<http://aszokfa.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1123573>, legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.); Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 74.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 605.

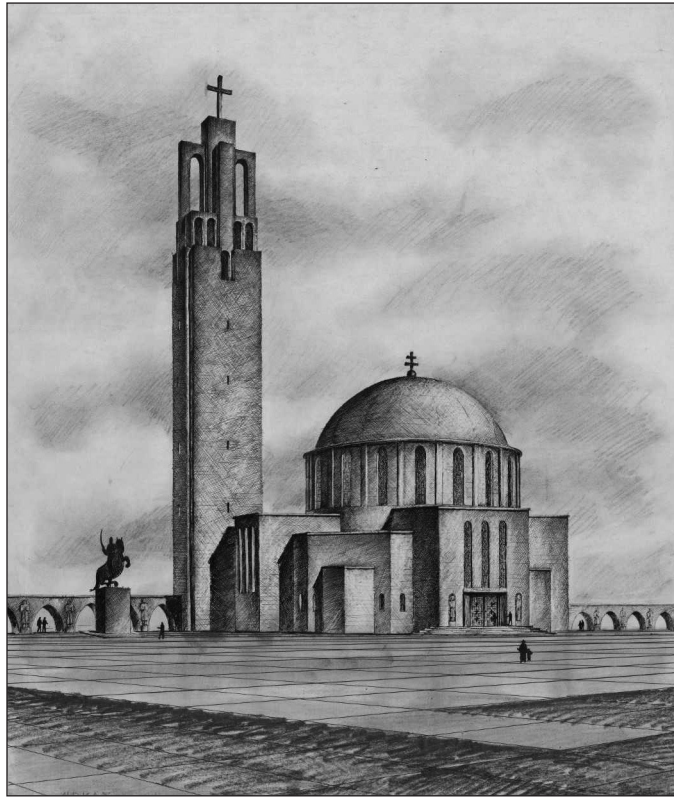
¹⁵⁵ Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 605. Vö. Barbarics-Hermanik: Türkenegedächtnis in Ungarn, 291–292.

¹⁵⁶ Tihanyi: *Tájékoztató*. (<http://aszokfa.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1123573>, legutóbbi megtekintés: 2021. április 8.)

15. kép.

Árkay Bertalan:
A mohácsi fogadalmi
templom látványterve.

[Reprodukció:
Hasanović-Kolutácž:
1526 helye és szerepe,
603. 15. kép.]

európai seregek visszaszerezték. Ezt a szemléletet tükrözte Dorffmaister István Esterházy László Pál megrendelésére készített csataképpárja éppúgy, mint a szigetvári plébánia-templom szintén általa készített kupolafreskója, melyen Szigetvár 1566. évi eleste és 1689-es visszafoglalása egyaránt megjelenik. A 19. század irodalmában és képzőművészetében – részben azért, mert a korábbi Mohács-értelmezések vallási (ezen belül gyakran eltérő felekezeti)¹⁵⁷ és birodalmi kereteit nemzeti keret váltotta fel – a visszafoglaló háborúk emléke elhalványult (kivéve az 1880-as évek bicentenáriumi ünnepeire készült, állami megrendelésű műalkotásokat, melyek legszemléletesebb példája Benczúr Gyula [1844–1920] Buda visszafoglalását ábrázoló, saját korában is sok vitát kiváltó monumentális festménye volt), helyettük a nemzeti történelem dicsőséges, illetve tragikus eseményei (köztük a mohácsi csata és Szigetvár eleste) kerültek bemutatásra. Érdemes lenne tehát megvizsgálni, hogy vajon miért kapott ilyen kiemelt helyet az 1926 körüli évek kultúrpolitikájában – az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után kevesebb mint egy évtizeddel – ismét az 1687. évi nagyharsányi csata. Azt, hogy az emlékmű koncepciójának kialakításában szerepet játszott a trianoni sokk, jelzi a bal oldali árkádsor 25 oszlopa, melyek száma a korabeli értelmezés szerint – mint láttuk – megegyezett „Csonka Magyar-

¹⁵⁷ Kovács–Mester: Mohács szerepe, 292.

ország” vármegyéinek a számával. Ugyanezzel a szemlélettel találkozunk Fischer Béla Baranya vármegyei alispánnak az 1930-as évek elején felállított mohácsi világháborús emlékmű felavatására írt, a hősi halottak nevei fölé bevéssett költeményében:

„Vándor! Elestünkön ne ejtsél kishitű könnyet.
Vérünk hullása áldozat a honért,
Gyászemlékü Mohács örökébe jött Trianonnak
Átkai ellen fel az egekbe kiált...”¹⁵⁸

Az árkádsor 1937-ben megépült, „azonban a címerek, reliefek és a lovasszobor nélkül”.¹⁵⁹ Fennmaradt ugyanakkor két vázlat, melyek II. Lajosnak a bal oldali árkádsor előterébe tervezett, magas oszlop tetején álló lovas szobrát ábrázolják¹⁶⁰ (15. kép). Bár a rajzok nagyon vázlatosak, úgy tűnik, hogy II. Lajos itt még kivont karddal ül az ágaskodó ló nyergében, a kompozíció tehát nem a király bukását ábrázolta. Az emlékműbizottság 1936-ban írt azoknak az európai királyi családoknak, amelyek rokonságban álltak a Jagellókkal, de vagy nem írtak vissza, vagy nem támogatták anyagilag a tervet. A szobor végül nem valósult meg.¹⁶¹ A csata 20. századi emlékműve, a Mohácsi Történelmi Emlékhely 1976-ban, a csata 450. évfordulójára készült el.¹⁶²

¹⁵⁸ Horváth: A mohácsi csata, 109.

¹⁵⁹ Nyárs: A mohácsi csata emlékművei, 74.

¹⁶⁰ Uo. 6. kép.; Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 603. [15. kép.]

¹⁶¹ Hasanović-Kolutác: 1526 helye és szerepe, 605.

¹⁶² Uo. 610–611.

